

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ ІНСТИТУТ СУЧАСНОЇ ПСИХОЛОГІЇ ТА ПСИХОТЕРАПІЇ**

Кафедра клінічної психології

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА МАГІСТРА

на тему:

Взаємозв'язок стилів сімейного виховання та рівня тривожності матерів з дітьми молодшого шкільного віку

Виконала:

студентка 2-го курсу групи ПМ - 212
спеціальності 053 Психологія
освітньо-професійна програма Клінічна
психологія

Корягіна Оксана Миколаївна
(прізвище, ім'я, по батькові)

Науковий керівник:

К.ПСИХОЛ.Н.
(наукова ступінь, вчене звання)

Трофімова Дар'я Олександрівна
(прізвище, ім'я, по батькові)

Робота рекомендована до захисту
рішенням кафедри клінічної психології

Протокол № _____ від «_____» червня 2023р.

Зав. кафедри _____ д.психол.н.,с.н.с. Лисенко Ірина Павлівна
підпис (наукова ступінь, вчене звання ,прізвище, ім'я, по батькові)

Київ – 2023

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ ВИВЧЕННЯ СТИЛІВ ВИХОВАННЯ В ЗАЛЕЖНОСТІ ВІД РІВНЯ ТРИВОЖНОСТІ МАТЕРІВ З ДІТЬМИ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ	8
1.1. Поняття та особливості стилів виховання: феноменологія у наукових розвідках	8
1.2. Підходи до розуміння факторів тривожності у матерів з дітьми молодшого шкільного віку	15
1.3. Вибір стилю виховання в залежності від ціннісних орієнтацій та рівня тривожності матері	20
Висновки до розділу 1	26
РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ СТИЛІВ СІМЕЙНОГО ВИХОВАННЯ ТА РІВНЯ ТРИВОЖНОСТІ МАТЕРІВ З ДІТЬМИ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ	29
2.1. Загальна характеристика методів і методик дослідження обраної проблематики	39
2.2. Організація та проведення емпіричного дослідження	42
2.3. Загальний огляд підходів та технік психокорекційної роботи спрямованих на зниження рівня тривожності у матерів	45
Висновки до розділу 2	48
РОЗДІЛ 3. НАПРЯМКИ ПСИХОКОРЕКЦІЙНОЇ РОБОТИ, СПРЯМОВАНОЇ НА ЗНИЖЕННЯ РІВНЯ ТРИВОЖНОСТІ У МАТЕРІВ З ДІТЬМИ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ	48
3.1. Аналіз та інтерпретація отриманих результатів	78
3.2. Психокорекційна програма «Спокійна	83

мама».....	84
3.3. Аналіз ефективності психокорекційної програми та інтерпретація	88
отриманих результатів	100
Висновки до розділу 3.....	
ВИСНОВКИ.....	
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	
ДОДАТКИ.....	

ВСТУП

Обґрунтування актуальності теми. Зацікавленість темою сімейного виховання та особливостей його стилів представлена історично в кожному десятилітті наукових досліджень. Розуміння особливостей щодо виховних підходів до дитини молодшого шкільного віку відображається також у сучасних тенденціях, пріоритетах, зокрема, всебічної толерантності, нетипових умов, що викликані подіями світового рівня (пандемія COVID-19, бойові дії). Низка безпрецедентних зовнішніх факторів у зрізі останніх трьох років, а також важливість особистісних уявлень матері, на кшталт, відсутність чітко сформованої стратегії, плану дій, різноманіття поглядів та стилів щодо сімейного виховання як складові внутрішніх факторів, розкривають суть невизначеності, що може знайти своє відображення у рівні тривожності. Виявлення та опис зв'язку між стилями виховання та рівнем тривожності у матерів з дітьми молодшого шкільного віку дозволить визначити наявну значущу проблему у сучасному суспільстві. Це дозволяє припустити про актуальну значимість даного дослідження та важливість перегляду встановлених даних минулих досліджень.

Стилі сімейного виховання в контексті рівня тривожності матері є міждисциплінарною проблемою, що вивчається науковими дисциплінами психологічної, педагогічної та соціальної спрямованості. У більшості досліджень останніх років увагу зосереджують на:

- розгляді стилів, моделей сімейного виховання в залежності від типу сім'ї, акцентуючись на сучасних пріоритетах (Бех І.Д., 2017р.);
- визначенні особливостей та порівнянні уявлень про традиції сімейного виховання у французьких та українських родинах,

окреслюючи принципи, прийоми та особливості (Конопельцева О.Г., 2019р.);

- впливі зовнішніх стресових ситуацій і від частоти їх повторення на рівень тривожності та її переходу із ситуативної до особистісної (Прихожан А.М., Ясточкіна І., 2020р.)
- можливості адаптації особистості та вибору більш розсудливих стилів виховання (стилі поміркованості у контролі за дитиною, чутливість та раціональність у діях) при зниженні рівня тривожності (Аліша М. Хардман, 2020р.).
- виявленні взаємозв'язку типу ставлення до дитини із емоційними станами матері та проявом її рефлексії (Азаркіна А.В., 2021р.);
- аналізі особливостей взаємовідносин дитини та матері, визначенні наявності тривожності у жінок під час материнства та порівнянні його рівня у представниць різних вікових груп (Хоржевська І.М., Пушкаревська Н.О., 2021р.).

Об'єкт: стилі виховання у контексті прояву материнської тривожності.

Предмет: специфіка зв'язку між стилями сімейного виховання та рівнем тривожності у матерів з дітьми молодшого шкільного віку.

Мета: дослідити наявність та особливості взаємозв'язку стилів виховання та рівня тривожності у матерів з дітьми молодшого шкільного віку.

Завдань дослідження:

- означити та систематизувати існуючі підходи до розуміння понять стилів виховання та тривожності, визначити їх особливості;
- провести емпіричне дослідження взаємозв'язку стилів сімейного виховання та рівня тривожності матерів з дітьми молодшого шкільного віку;
- проаналізувати та проінтерпретувати отримані результати;
- дослідити ефективність психокорекційної програми з формування оптимального рівня тривожності.

Методи:

1. Аналіз наукової літератури: розгляд теорій та підходів з проблеми дослідження шляхом вивчення психологічної, педагогічної та медико-психологічної наукової і навчально-методичної літератури, узагальнення здобутої інформації.

2. Психодіагностичне дослідження з використанням наступного інструментарію:

1). Тест-опитувальник батьківського ставлення (ОРО) А.Варги, В.Століна;

2). Шкала самооцінки рівня тривожності Спілбергера – Ханіна.

3). Методика Ш. Шварца PVQ «Портрет цінностей» (адаптація І.Семків).

4). Коротка шкала тривоги, депресії та ПТСР.

3. Математико-статистична обробка даних: здійснено за допомогою програми SPSS for Windows (15.0). Використано методи факторного та кореляційного аналізу.

Теоретико-методологічною основою дослідження виступають головні принципи, які являються вихідними у природничих та суспільних науках, використовуються наряду із психологічними дослідженнями, а саме: принцип розвитку та системності, принцип єдності свідомості та діяльності. Обрані наступні підходи до психологічного аналізу: мотиваційно-операціональний (Асеєв В.Г., Гіппенрейтер Ю.Б., Леонтьєв О.М.) та суб'єктний (Абульханова-Славська К.О., Брушлінський А.В., Рубінштейн С.Л.).

Теоретична значущість роботи. Дослідження обраної теми дозволить систематизувати підходи до визначення виховання та його стилів, надати аналіз останнім дослідженням із різнонаправленими зв'язками досліджуваних феноменів, описати тенденції до надмірних очікувань, неадекватних стилів та шляхів подолання тривожності у матерів із дітьми

молодшого шкільного віку, визначити особливості ціннісних орієнтацій при виборі певного стилю виховання.

Практична значущість роботи: застосування обраного поєднання діагностичного інструментарію дозволить визначити особливості впливу між рівнем тривожності та стилем виховання у структурі цінностей матерів, що особливо актуальний у період надзвичайних ситуацій і є унікальним дослідженням в дані часові рамки. Знайдені зв'язки між досліджуваними явищами дозволять сформулювати науково-обґрунтований підхід щодо організації практичної психологічної роботи з проблемами взаємодії у сім'ї, а також у процесі надання індивідуально-психологічної допомоги матерям із різним рівнем тривожності. Розроблена та апробована авторська психокорекційна програма надасть можливість виявити основні фактори впливу та формування узгодженого рівня тривожності матерів, - це дозволить зробити внесок у підтримку психологічного здоров'я українських жінок.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ ВИВЧЕННЯ СТИЛІВ ВИХОВАННЯ В ЗАЛЕЖНОСТІ ВІД РІВНЯ ТРИВОЖНОСТІ МАТЕРІВ З ДІТЬМИ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ

1.1. Поняття та особливості стилів виховання: феноменологія у наукових розвідках

Трактування поняття виховання ґрунтується на наступних постулатах:

- це процес цілеспрямованого формування особистості задля активної участі в майбутньому у культурному та соціальному житті суспільства; результат в умовах навчання [1];
- не тільки процес, але і результат (Дж. Локк) [2, С. 137–405];
- взаємовплив вихователя і вихованця: це не тільки процес, а й результат, що відображається у змінах його учасників, а також станів явища виховання як такого (І. Беха, Б. Бітінаса, В. Сухомлинського). [3; 4; 5];
- сукупність впливу усіх факторів на психіку особистості: суб'єктивних та об'єктивних, систематичних та стихійних (С.Горчаренко) [6, С.53];

- цілеспрямовані дії для створення внутрішніх умов, що складуть основу моральним вчинкам. Тобто, не тільки зовнішні, але у внутрішні складові (С. Рубінштейн) [7, С.372];
- процес, двостороння взаємодія та самовизначення особистості як результат; постійний вибір, що ґрунтується на попередньо сформованих пріоритетах та системі цінностей (Ж. Піаже, Л.Колберг, Л.В. Лохвицька [8], В. Семиченко [9] Т. Сенько [10]);
- цілеспрямований процес становлення дитини як особистості, шляхом впливу на її поведінку [11, с.11].

Ґрунтовну класифікацію, яка розкриває тернім виховання багатогранно, враховуючи підходи щодо його походження, знаходимо у наступних наукових розвідках (Рис.1.1.):

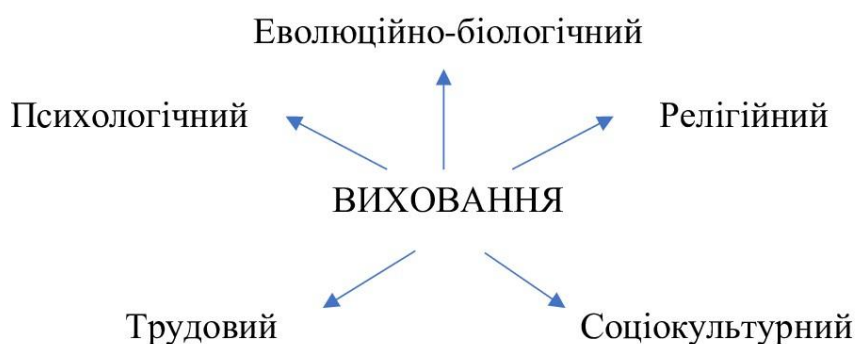

Рис.1.1. Походження терміну виховання: підходи

Еволюційно-біологічний підхід розглядає виховання як процес піклування про потомство, а також як наслідування суспільно встановлених форм існування (Г. Спенсер, Ш. Летурно, Дж. Сімпсон, А. Еспінас).

Психологічний підхід розуміє виховання як процес наслідування дітьми дорослих, як їх несвідоме прагнення (П. Монро).

Виховання у релігійному підході трактується як здатність виховувати молоде покоління, що є покликанням і метою батьківства (К. Шмідт).

Особливості тлумачення у рамках трудового підходу розкривається завдяки особливому ставленню до праці, тобто, виховання як передача знань та вміння трудитись (К. Маркс, Ф. Енгельс).

Соціокультурний розгляд полягає у тому, що шляхом інтеріоризації надбань суспільства відбувається прилаштування особистості до соціуму (І.Бех, І. Зязюн, О. Дубасенюк, М. Левківський, О. Сухомлинська) [12, С.14-15].

Таким чином, підходи до розуміння терміну виховання виходять із методологічних засад та концепцій, до яких належать науковці.

Розглядаючи більш вузьке поняття «сімейне виховання», можемо зробити наступні опорні визначення:

- форма, що поєднує цілеспрямовані педагогічні дії батьків з повсякденним впливом побуту. (С.Гончаренко, Т.Кравченко, Л.Мардахаєв, А.Мудрик) [6];
- система впливу на дитину, що сформувалась у певній сім'ї; форма підготовки дитини до самостійного життя; взаємоперетворювальна діяльність між вихователем (батьки або особи, що їх замінюють) та вихованцем у сімейному середовищі, застосовуючи досвід дорослого та створюючи нові системи цінностей, компетентностей, збагачень, реалізуючи актуальні мотиви-потреби та очікування, шляхом спільної господарської діяльності або дозвілля(Алексєєнко Т.Ф.) [13, С.58, С.63];
- процес впливу батьків на дитину у відповідності до соціального ідеалу [12,С.12];
- як сукупність напрямків морального (виховання дисципліни), трудового (через працю), економічного (особливості сімейного побуту), статевого виховання; будь-який процес, що впливає на дитину (А.С. Макаренко) [14];
- процес взаємодії, у якому задоволення отримують як батьки так і діти [15].

Знаходимо у наукових розвідках варіації терміну «сімейне виховання»: батьківське ставлення (В. Століна і А. Варги,) [16]; стиль виховання (Е.Г.Ейдемилер; В.С. Мухіна; Д. Баумринд) [16]; «батьківська позиція» (І.Є.Валітова; А.С. Співаковська) [17].

Методи виховання виступали предметом цікавості педагогічних наук і довгий час існувала думка щодо угруповання їх у комплекси підсистем: методи інформації (візуально-слухові, словесні); методи сугестії (прикладу і авторитету); організації практичної діяльності та стимулювання поведінки (вправ, праці й відпочинку, доручень; заохочення, покарання). Для нашого дослідження важливим є підкреслити деяке не доопрацювання даного традиційного погляду на методи виховання наряду із подальшим вибором стилю: звуження до механістичного (трудового, естетичного, фізичного) виховання та недооцінення сукупності впливів, а також положення про односторонність процесу виховання. Саме ґрунтування на концепції де дитина це об'єкт впливу – призводить до нівелювання особливостей материнської постаті [18].

Стилі виховання – це поєднання батьками вимог та покарань у своєму ставленні до дитини; це певний набір відносно сталих прийомів, що визначають особливості взаємодії [19].

Стиль сімейного виховання – це поєднання вимог і заборон, це вибір ставлення батьками та способів їх поєднання до своєї дитини шляхом трансляції очікувань та контролю, через соціальні сподівання та санкції [20, С.279].

Розглянемо класифікації до стилів виховання:

1. А.С. Макаренко визначив три стилі: авторитарний, ліберальний та демократичний. Авторіві належить деталізоване пояснення батьківського негативного ставлення в кожному із них:
 - за авторитарного стилю вихованці зазнають терору та жорстокості задля утримання дитини в рамках слухняності через страх;
 - за ліберального стилю – пересичення турботою;

- демократичний стиль відзначається надмірною гнучкістю.

Також, особливої уваги автором приділено авторитарному стилю щодо його різновидів або форм фальшивого авторитету [14, С.14]:

- ❖ придушення (тримання у страху усіх в сім'ї, жорстоке поводження);
- ❖ віддаль (брак спілкування та збереження дистанції до дитини задля змушення її слухатись);
- ❖ чванство (перебільшення батьками своїх заслуг і значимості, і наслідування дітьми такої поведінки);
- ❖ педантизм (нівелювання бажань та інтересів дитини, врахування батьківських переконань);
- ❖ резонерство (стратегія повчань із придушенням ваги батьківських слів);
- ❖ авторитет любові (непослух розглядається як нелюбов дитини до батьків, а також транлюється переконання, що любов треба заслужити);
- ❖ доброта (вседозволеність для дитини, слухняність досягається шляхом дій, подарунків за будь-яких обставин і умов);
- ❖ авторитет дружби (діти ставляться на рівень з батьками, що призводить до виховання дітьми старших);
- ❖ підкуп (слухняність в обмін на подарунки)

В.О. Сухомлинський продовжив описані авторитети і наголосив на важливості при виборі кожного із стилів дотримуватись балансу:

- «любов-замилування» це розбещення дитини, що потребує вимогливості зі сторони батьків;
- «любов-відкуп» як забезпечення матеріальних потреб дитини має бути поєднана із духовним наповненням, культурним збагаченням;
- «деспотична любов» де дитини зазнає тільки вимогливості та докорів потребує доброти та прийняття [5].

Означено напрями сімейного виховання, що сутнісно розкривають комбінацію різних стилів:

1. Безпосереднє навчання та виховання цінностей: певний стиль спілкування з дитиною через вказівки, повчальні бесіди та приклади, означення вимог, розповідь відповідних історій.
2. Опосередковане навчання та виховання цінностей: стиль спілкування, за якого наводяться приклади з життя інших, подій та фактів, що відбуваються поза межами сім'ї.
3. Переорієнтація зусиль: свідоме спрямування уваги та дій на корисні справи із збереженням ініціативи дитини.
4. Переконавання та сугестія: привчання без зовнішнього тиску, враховуючи згоду дитини.
5. Стиль схвалення та засудження: виховання через надання оцінок, але поважаючи гідність дитини та свободу волевиявлення [18].

Наступна класифікація включає в себе такі стилі (тактики) виховання дитини: авторитарний, демократичний, ліберальний, потуральний, нестійкий, змагальний, розважливий, запобігливий, контролюючий, співчутливий, гармонійний (А.Е. Личко, Е.Г. Ейдеміллер) [21, С.87]:

- авторитарний (характеризується тактикою диктату, пригнічуванням ініціативності, самостійності дитини; використовуються жорсткі форми наказу, настанов, примусу);
- демократичний (характеризується тактикою співробітництва, взаємодія на паритетних основах, прийоми підтримки та допомоги в окремих справах);
- ліберальний (характеризується тактикою невтручання, без активних настанов, прийоми незалежного співіснування);
- потуральний (характеризується сліпою опікою та любов'ю, прийоми захисту, оберігання дитини від будь-чого, особливо від складнощів, намагання задовольнити будь-які потреби дитини);
- нестійкий (характеризується мінливістю, змінами стилів та прийомів ставлення до дитини);

- змагальний (характеризується тактикою порівняння з іншими дітьми, використовуються прийоми заохочення та покарання, підтримка активності та всебічне заохочення її прояву);

- розважливий (характеризується тактикою повної свободи дій, застосовуються прийоми обговорення після завершення дитиною певних дій, а також докори і гримання, але більше – надання природного виходу для дитячої поведінки);

- запобігливий (характеризується постійним наглядом і контролем, попередження будь-яких ситуацій, досвіду, який визначається як непотрібний);

- контролюючий (батьки визначають коло інтересів та поведінку, вибирають за дитину ігри, одяг, друзів);

- співчутливий (стиль допомоги батьках, співпереживання дитиною важкої долі батьків, - поширений у родинах з низьким матеріальних та духовним достатком);

- гармонійний (відзначається попередньо продуманою стратегією виховання, що побудована на усвідомленні батьками яку людину вони хочуть виховати; прийоми уваги до дитини, навчання традицій сім'ї, створення атмосфери довіри та дружності, дозвілля проводиться разом, формується власна цінність дитини, її значущість та роль).

Вартою уваги є розгляд неефективного стилю виховання як певного типу порушень сімейного виховання, займання батьківської позиції за якої відбуваються «перебільшення» в ту чи іншу сторону щодо заборон чи дозволеності. Причинами можуть виступати:

- відсутність належних знань у сфері психолого-педагогічного виховання;

- неусвідомлене наслідування моделей виховання (із власних сімей), ригідність та стереотипність;

- привнесення у виховання та взаємодію з дітьми батьківських проблем [20, с.282].

Знаходимо ще один стиль – індиферентний. Визначається як недбалий, байдужий стиль, що наряду із ліберальним являються менш успішними з точки зору ефективного виховання. Особливостями такого стилю є емоційний холод батьків, відсторонення, недбалість, зосередження на власних потребах, ігнорування дитини. Саме прояв байдужості відрізняє індиферентний стиль від ліберального (перебільшення в дозволеності) [22; 23].

Стиль спільної діяльності виступав джерелом дослідження як спосіб виховання у сільських та міських родинах. Виявлено, що у міських родинах за спільну діяльність беруться справи дитини, а у сільських – справи родини. Так, читання як спільна діяльність визначались у 37% міських родин, підготовка домашніх завдань – 29 %, допомога у домашніх родинних справах – 27%. На противагу сільських родин, де допомога у хатньому господарстві - 62%, робота на городі - 74%, догляд за свійськими тваринами - 64%, якщо родина торгує власно виробленими продуктами, то залучення дітей у 32% [18].

Отже, можемо зробити висновок, що домінуючі соціальні зміни відображаються на умовах, стилях і методах виховання. Таким конструктом як трансформація пояснюється вибір незвичних раніше стратегій.

1.2. Підходи до розуміння факторів тривожності у матерів з дітьми молодшого шкільного віку

Молодший шкільний вік - це період дитини від 6 до 11 років, відзначається навчанням у початковій школі. Для нашого дослідження, вартим уваги є те, що дитина перебуває під впливом шкільного навантаження, а також має бути підготовлена до переходу у підлітковий період. При виборі стилю виховання, матір має зважати не тільки на актуальні проблеми сьогодення, але й означити підготовку до майбутніх змін:

- ✓ у цей час закладаються підвалини майбутньої самоідентифікації;
- ✓ дитина найбільш відкритий до виховних впливів (наслідування);
- ✓ дитина беззаперечно довіряє авторитетам;
- ✓ міфологічна свідомість як переплетення реального та вигаданого виступає характерною особливістю;
- ✓ блокування творчих здібностей у цьому віці призводить до невпевненості у собі;
- ✓ трансформується поведінкова структура, надається оцінка (емоційна та інтелектуальна) своїм діям та результатам [24; 25; 26].

Особливості даного вікового періоду дитини – це контактувати, відчувати визнання, проявляти емоції, отримувати оцінку своїх дій, проявляти свої переконання [27, С. 89], також – еволюціонувати у етичному погляді на людину та у етичних концептах (гідність, чесність, справедливість, чуйність) [28, С. 166; 29, С. 19].

Тривожність – властивість людини перебувати в стані підвищеного неспокою, відчувати страх і тривогу в специфічних соціальних ситуаціях, яка постійно або ситуаційно проявляється [30, С.93].

Кричфалушій М. розглядає тривожність як емоційний стан людини, що є результатом не тільки очікування неприємностей, але й при затримці їх настання [31].

Проаналізувавши головні тенденції, можемо зробити висновок наступного розподілу акцентів щодо визначення поняття тривожності:

- опис як якості чи властивості (Адлер А., Прихожан А., Немов Р., Габдрєєва Г., Скворцова М., Льдокова Г.);
- стан дискомфорту, у тому числі емоційного (Захаров А., Долгова В., Гольєва Г.);
- через визначення страху (Кордуелл М.);
- поєднання емоцій страху з іншими переживаннями (Ізард К.) [32].

Прослідкувати за чистими проявами тривожності досить складно, оскільки вона може маскуватись під прояв агресії, залежності до підпорядкування, помилкової гіперактивності, різних соматичних реакцій. Тривале переживання тривожності у поєднанні із іншими станами дискомфорту впливає на розумову діяльність, на діапазон усвідомлення вибору [33].

Одним із визначень тривожності являється переживання особистістю своєї скінченності. Саме у працях П. Тілліх знаходимо різницю між поняттями страху і тривожності: страх має свій об'єкт, визначеність, а тривожність – ні, і тому подолання страху і його зменшення є можливим, а у тривожності особистість не може вступити у боротьбу, немає опори. Через це розвиваються супутні стани дезадаптації, безпорадності та неадекватні реакції. При цьому, страх і тривожність – не роздільні, але їх можна розпізнати і відрізнити [34, С.172].

Тривожність поділяють на:

- ▣ ситуативну - реакція на стресову ситуацію, що може бути різною за інтенсивністю та динамічністю.
- ▣ особистісну - стійка індивідуальна характеристика, яка відображає схильність суб'єкта до тривоги та сприймання більшості ситуацій як загрозових. (Ч.Д. Спілбергер) [35].

Для того, що із ситуативної тривожності перейти до особистісної потрібно багаторазове повторення загрозових ситуацій, від яких особистість постійно відчувала тривогу. Таким чином, особистісна тривожність встановлюється як властивістю [36, 37].

Також, ідею про те, що розвиток тривожності можливий за будь-яких умов знаходимо і в наукових розвідках останніх років. Фактори, що формують тривожність особистості називаються наступними: самооцінка, стресові ситуації, життєвий досвід; надлишок або брак інформації. При цьому, до патологічних факторів належать такі, дія яких завершилась, а ефект переживання тривоги – ні [38].

Аналогічними даними підтверджується дослідження факторів тривожності: обернену кореляцію виявлено із шкалою самооцінки, та пряму із страхом самовираження, тобто при зростанні рівня тривожності – знижується рівень самооцінки, виникають низка переживань, що блокує розсудливу поведінку. Надалі, знаходимо зв'язок із шкалою «зміни стилю діяльності» і можемо припустити, що у своїй сукупності тривожність впливає на можливість вибрати поведінку, і стилі згущуються до тих, що дозволять зменшити загрозу [39].

Підсумовуючи різнонаправлені дослідження з тривожності, можна зробити висновок, що більшість факторів належать до сфер я-концепції, самооцінки із вбудованими конфліктними твердженнями, невизначеності у майбутньому (відсутність стратегії, бачення); браком інформації або знання; необхідністю вибору між образами дій різного спрямування [33; 37].

Доведено, що матері, які виховують дітей віком від 8 до 12 років у неповних сім'ях демонструють високий рівень тривожності (47%): підвищена збудливість, лякливість, порушення звичної життєдіяльності. Середній рівень тривожності виявлено у 53% матерів, де 30% відзначаються тенденцією до високого, а 23% - до низького рівня: матері цілком справляються із проявами тривожності, буваючи дещо розгубленими. При цьому, 73% респонденток продемонстрували, що виховання та побудова стосунків з дітьми не викликають радощів. Оскільки головна увага у дослідженні була приділена особливостям психологічного здоров'я, то також був віднайдений зв'язок із показникам незадоволеності самореалізації. Це доводить, що низка факторів впливає як на рівень тривожності, так і на вибір стилів виховання дітей у матерів [40].

Висувається думка, що особистісна тривожність є стійкою властивістю, і не залежить напряду від зовнішніх факторів. Тобто, будь-яка ситуація сприймається із вірогідністю небезпеки особистістю, а тривожність виступає тенденцією до переживання загрози. Фактори, що можуть привести до тривожності розподіляються по рівнях:

- соціальний: порушення у спілкуванні;
- психологічний: неадекватне самосприймання;
- психофізіологічний: особливості функціонування нервової системи [37].

Знаходимо розподіл факторів особистісної тривожності: зовнішні стресові ситуації, що або довго тривають або часто повторюються; внутрішні психологічні чи фізіологічні. Наголошується цікава думка автором, що особистісна тривожність – це стійке утворення, і якщо воно вбудовується в структуру особистості, то вже не так залежить від зовнішніх умов, як він внутрішнього самопідкріплення. Таким чином, можна зробити припущення, що рівень особистісної тривожності матерів, що закріпився, набуває спонукальної сили, самопідтримки, впливає на інші структури особистості, в тому числі і на поведінкові патерни у стилях виховання [41; 37].

Інший розподіл щодо факторів особистісної тривожності знаходимо у Ю.Ханіна, же тривожність визначається як загальна і специфічна:

- ті, що не залежать від особливостей ситуації і особистість переживає високий рівень ситуативної тривожності;
- специфічні стресори, що належать до сфери особливостей сприймання особистістю лише певних ситуацій як загрозливих. Можна спостерігати цікавий феномен, як особистість із високим рівнем специфічної тривожності поводить себе спокійно в одних ситуаціях і переживає стан тривоги в інших, особисто значимих [42].

Варто зауважити, що одним із факторів тривожності у дослідженнях названо невизначеність. Так, за опитування батьки усвідомлюють невідповідність (недоречність) тих чи інших способів при вихованні, 60% називають наступні помилкові стилі:

- ✓ "Сліпа любов», із надлишком;
- ✓ Відсутність єдиної системи між батьками у застосування стилів;
- ✓ Надмірна турбота, перебільшена увага та обожнювання дитини;

- ✓ Недоречне обмеження діяльності (частіше трудової, рідше – творчої);
- ✓ Надання переваги матеріальному забезпеченню над духовному.

Зокрема, той факт, що у 63% головна турбота за дитиною належить матері – вже може виступати фактором тривожності [18].

Фактори тривожності матерів, що пов'язані із особливостями віку дитини (молодший шкільний вік):

- складнощі у процесі опановування власних переживань [43, С. 61];
- перекося між вимогами, допомогою, прагненнями;
- проблемність в утворенні балансу між етикою, гідністю, манерами, відповідальністю [44];
- самостійний пошук правди [45, С. 22];
- позашкільні захоплення дитини, що не відповідають поглядам батьків (танці або театр у хлопчиків, хокей або комп'ютерні ігри у дівчат) [46, С. 55-56].
- складності у навчанні в школі, дезадаптація, перевтома [47, С. 78].

Джерела тривожності у матерів з дітьми молодшого шкільного віку полягають у наступному:

1. Власний негативний досвід шкільних років та переніс тривоги, страху на дитину;
2. Зневіра у здібності дитини, тривожність щодо показників її успішності, і як наслідок, виконання домашніх завдань замість неї;
3. Драматизування і самоналякування [48, С. 19];
4. Звичка до порівняння дитини з однолітками;
5. Сімейні стосунки і їх вплив на дитину, конфлікти та непорозуміння [49, С. 5-7].
6. Образи інших, завдання шкоди дитині, тілесний вплив, натиск [50, С.168-170].

7. Проблеми матері як особистості: знецінення власної ролі, зневіра, особистісні особливості (самооцінка), порушення способів комунікації з дитиною [51].

1.3. Вибір стилю виховання в залежності від ціннісних орієнтацій та рівня тривожності матері

Варто означити особливості дітей у віці молодшого шкільного віку щодо педагогічного осмислення виховання. У роботах В. Сухомлинського, Ж. Руссо та Я. Коменського закладено, що діти в період від 6х до 11ти років потребують у навчанні емоційній реакції на різноманітні ситуації, навколишніх, наданні можливості переживання наслідків своїх вчинків без передчасних вказівок батьків. Особливості вибору стилю виховання мають включати надання простору для дитини, без примусу і настанов. Я.А. Коменським було висунуте положення щодо важливості педагогічного надбання матері, її освіченості, готовності до взаємного впливу під час виховання [52].

У наукових статтях останніх років, що присвячені розгляду досліджуваної проблематики, знаходимо як автори відзначають вплив стресових факторів на вибір способів виховання, а саме на актуалізацію формування педагогічної культури матерів, адаптивні та компенсаторні механізми під час військової агресії. Так, процеси, що відбуваються між матір'ю та дитиною описуються як підвищення рівня тривожності, так і зменшення рівня уваги внаслідок когнітивних перенавантажень [52; 53].

Дослідження, що висвітлила у своїй статті Аліша М. Хардман, свідчать, що батьки при стресових тривожних ситуаціях вибирають стилі, що демонструють зниження прояву ніжності, чуйності щодо своїх дітей. Найадаптивнішою поведінкою буде виступати прагнення до зменшення тривожності, нівелювання причин, що її викликали. Таким чином, менш

тривожні батьки вибирають надалі стилі поміркованості у контролі за дитиною, чутливість та раціональність у діях [54].

За даними дослідження, що було опубліковано у 2021 році і стосувалось особливостей виховання дітей під час пандемії COVID-19, виявилось, що батьки з ознаками тривоги проявляли більше гніву у спілкуванні зі своїми дітьми. Майже 25% опитаних матерів заявили про тривожність і депресію під час першої хвилі дистанціювання [55].

Розглядаючи дослідження, що вивчають взаємовплив тривожності і мотивації знаходимо наступні залежності: при нескладних ситуаціях тривожність підвищує успішність виконання завдання, а при складних ситуаціях - призводить до дезорганізації. Тобто, певний рівень тривожності мобілізує на діяльність, а за наявної стійкої тривожності – відбуваються процеси повного оціпеніння [42].

Цікавим видається твердження, що необхідність вибору між різнонаправленими образами дій являється фактором виникнення тривожності. Розглядаючи взаємовплив між рівнем тривожності матерів та вибором стилю виховання, можемо зробити припущення, що усвідомлення множини вибору патернів поведінки щодо своєї дитини вже являється причиною тривожності [33].

Особливості сімейного виховання, вибір стилів виховання не є успішним в усіх сім'ях. Зазвичай неусвідомлена частина поведінки батьків впливає на дитину і тій же самій мірі як і те, що проговорюється, а за результатами досліджень стиль виховання формується неусвідомлено і спирається на досвід власних родин. У процесі дослідження міських і сільських родин виявлено:

- 53% батьків основну увагу приділяються базовим потребам дитини, а виховання відпускають на самоплин;
- Було названо 36 методів виховання із яких процент використання наступний: повчання (67,2%), вимога (64,8%), наказ (56,6%), заохочення (49,0%), авторитет (47,3%), покарання

(43,6%), спілкування (42,5%), спільна діяльність (38,2%), переконування (27,1%), заборона (25,1%), роз'яснення (24,3%), власний приклад (19,9%), вправляння (18,4%). Інші методи були названі не більше 1-2 рази.

- За результатами можна зробити висновок про домінування авторитарних методів та стилів виховання, що передбачають безумовне підкорення дитини.
- Наступними по частоті стилі виховання визначаються заохочення та спілкування, що спираються на теорію вільного виховання.
- Стиль батьківської доцільності - передбачає стримування проявів любові задля створення атмосфери дисципліни і підпорядкування, попередження неслухняності дітей.
- Стиль підкупу – як створення дешевого авторитету шляхом випинання доброти, непомірності у подарунках. Сюди ж належить стиль змагання «любов дитини за слухняність».

Варто зупинитись на поясненні тривожної атмосфери у сім'ї, де на стиль виховання впливають стосунки між батьками. Доведено, що відсоток вибору маніпулятивних стилів виховання більший у неблагополучних сім'ях, де жінка перебуває в стані тривоги, або непорозуміння із чоловіком. Також, збільшується кількість застосування нерівномірних стилів виховання [18].

Вибір стилю неефективного виховання зумовлюється низкою факторів і дозволяє батькам вирішити за рахунок дитини певні власні проблеми. Способи можуть вибиратись наступні:

- приписуванні дитині небажаних особистісних якостей;
- розширення негараздів, конфліктів між батьками на виховний процес;
- використання прийомів та способів взаємодії не як з дитиною, а як із міні-версією дорослого певної статі, роблячи акцент на статі та її ролі;

- перебільшення або нестача батьківського втручання, прояву почуттів;
- привнесення надмірних страхів за дитину (від негативного прогнозування її майбутнього до фобії фізичної втрати). Тобто, постійне підтримання рівня тривожності для себе і залякування дитини [20, С. 283].

Дослідження доводять зв'язок між ліберальним стилем та вибором дітей у сторону більшого споживання алкоголю. Причиною можуть стати стратегії підкупу дітей, надання свободи без попередньої ґрунтовної роботи над формуванням життєвих орієнтирів, системи цінностей, відповідальної позиції. Варто зауважити, що діти молодшого шкільного віку потребують допомоги в формуванні власних цілей, еталонів, і засвоюють їх не тільки в межах стилю виховання, але у завдяки взаємодією із батьківськими системами цінностей, морально-етичних норм [22].

Варто означити опорні визначення понять «цінності», «ціннісні орієнтації» та «ієрархія цінностей матерів»:

- цінностями визначають: соціальні установки (Ядов В.О.), значущість (Кант І.) та значимість (Лотце Р.Г.), корисність (Тугаринов Б.; Дьюї Д.), переконання (Рокич М.), форма пізнання та життя (Шпрангер Е.), особистісний смисл (Олпорт Г.), ідеал (Менцер П., Тугаринов В.П.).
- ціннісні орієнтації або система цінностей: це спосіб означити призначення людини та сенс її буття (В. Віндельбанд), значущість цілей та прагнень (Перрі Р.), впорядкована система пріоритетів (Шварц Ш.) [56; 57].
- ієрархія цінностей матерів – це відображення життєвої позиції жінки, картина цілісного переживання та оцінка своїх дій [58].

Варто окреслити головні висновки із дослідження 2021 року щодо ціннісних орієнтацій на тлі російської агресії в розподілі на регіони України, де генеральною лінією стало «зшивання» соціокультурної єдності: під час

загрози життю, воєнних дій відбувається різка переоцінка цінностей, більш гостро піднімаються питання згуртованості, доступу до українських джерел інформації, збереження культурної спадщини, важливість духовних цінностей. І якщо західні і центральні регіони вважали українця як виховану тактовну людину і до російської агресії, то східні і південні регіони добрали значних відсотків згоди лише після 2014 року [59].

Ціннісні орієнтації та їх зв'язок із стилями виховання та рівнем тривожності у матерів дітей молодшого шкільного віку розкривається через наступні опорні конструкти:

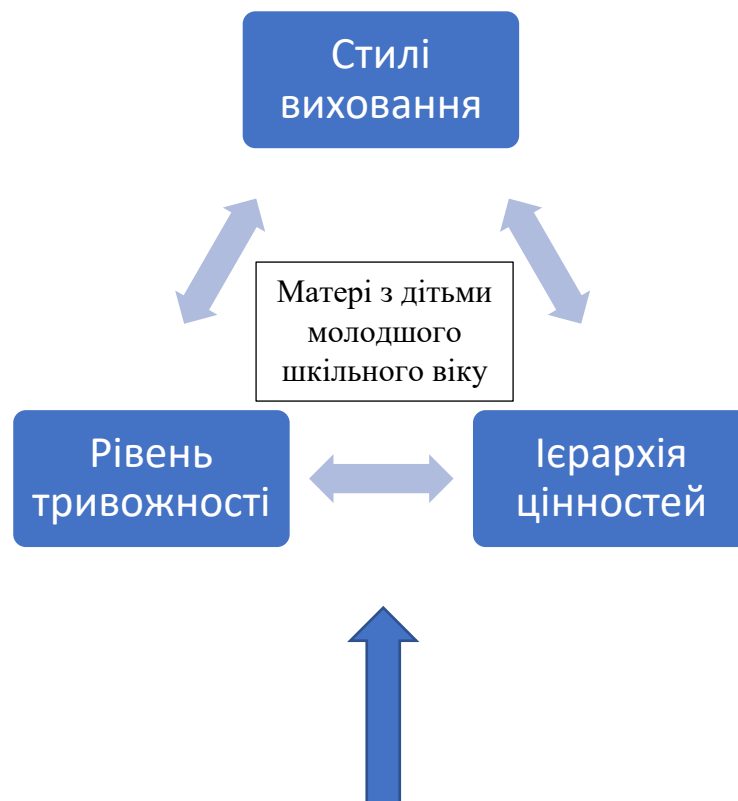
1. Доведено зв'язок між сполученням різнонаправлених стилів виховання, рівнем тривожності дитини та формуванням дещо «збіднілої» системи цінностей [60, С. 190].
2. Визначено, що у сім'ях з домінуванням стилю «Прийняття-Відкидання» ієрархія цінностей складається з патріотичних та досягнень [61. С.38].
3. Матері із вищою освітою за заміжні визначають цінності сім'ї, виховання як найважливіші, а самотні матері, що працюють – визнають освіту та матеріальні цінності. Виховують дітей в залежності від цих ціннісних орієнтацій [58].

Спираючись на останні опитування населення, знаходимо деякі ціннісні орієнтації українців, що дозволяють подолати тривогу під час воєнних дій: підсилення відчуття єдності, піклування про оточуючих, збільшення турботи про дітей або рідних, друзів, доброзичливість у широкому сенсі. Також, спостерігається психічна адаптація до незмінних умов, тому можемо зробити припущення про стратегії, якими особистість намагається прилаштуватись до умов сучасного життя: втеча від реальності (ігнорування, витіснення, зосередження уваги на щоденних побутових задачах, збільшення кількості монотонних занять), визнання допомоги іншим як першорядне завдання [62].

Теоретична модель дослідження:

- На вибір стилю виховання впливають традиції та цінності (Конопельцева О.Г., Бех І.Д.,Л.В. Лохвицька, В. Семиченко, Т. Сенько);
- На рівень тривожності впливають зовнішні стресові ситуації і від частоти їх повторення тривожність із ситуативної переходить до особистісної (Прихожан А.М., Ясточкіна І.). Зовнішні чинники: провина, переїзд в іншу країну, втрата звичного способу життя – впливають на показник тривожності.
- Особливості переживання стресових ситуацій та здатність підтримувати взаємодію з дитиною пов'язані із цінностями особистості, здатністю нервової системи адаптуватись (Хартман О.).
- Зовнішні фактори (на кшталт, пандемія, військова агресія, еміграція) збільшують рівень тривожності (дослідження ієрархії цінностей населення сходу України).
- Особи, які залишились в Україні адаптувались до постійного стресу: тобто, українки в Польщі мають більший рівень тривожності ніж українки в Україні (Соціологічні опитування).

Схема головних складових дослідження виглядає наступним чином (Рис.1.2.):

РІШЕННЯ

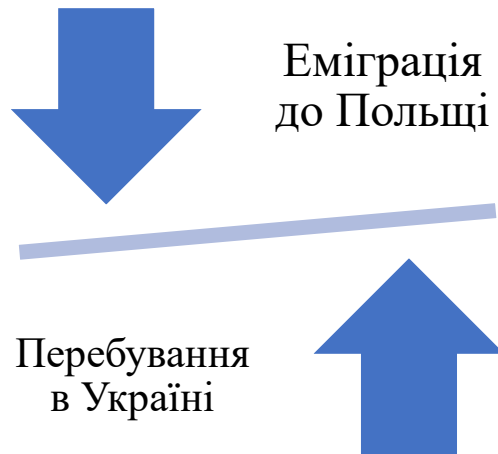

Рис.1.2. Схема основних складових дослідження та їх взаємодія.

Висновки до розділу 1.

За робочі визначення після аналізу наукової літератури обрано наступні:

Виховання - процес, двостороння взаємодія та самовизначення особистості як результат; постійний вибір, що ґрунтується на попередньо сформованих пріоритетах та системі цінностей (Ж. Піаже, Л.Колберг, Л.В. Лохвицька, В. Семиченко, Т. Сенько).

Сімейне виховання – форма, що поєднує цілеспрямовані педагогічні дії батьків з повсякденним впливом побуту (С. Гончаренко, Т.Кравченко, Л. Мардахаєв, А. Мудрик).

Стилі виховання:

- авторитарний, демократичний, ліберальний (А. Макаренко);
- авторитарний, демократичний, ліберальний, потуральний, нестійкий, змагальний, розважливий, запобігливий, контролюючий, співчутливий, гармонійний (А.Е. Личко, Е.Г. Ейдемільер).

Тривожність – властивість людини перебувати в стані підвищеного неспокою, відчувати страх і тривогу в специфічних соціальних ситуаціях, яка постійно або ситуативно проявляється (Р.С. Немов).

- Ситуативна тривожність - реакція на стресову ситуацію, що може бути різною за інтенсивністю та динамічністю.
- Особистісна тривожність - стійка індивідуальна характеристика, яка відображає схильність суб'єкта до тривоги та сприймання більшості ситуацій як загрозові (Ч.Д. Спілбергер).

Особистісна тривожність є стійкою властивістю, і не залежить напряду від зовнішніх факторів. Тобто, будь-яка ситуація сприймається із вірогідністю небезпеки особистістю, а тривожність виступає тенденцією до переживання загрози. Фактори, що можуть привести до тривожності розподіляються по рівнях:

- соціальний: порушення у спілкуванні;
- психологічний: неадекватне самосприймання;
- психофізіологічний: особливості функціонування нервової системи.

Дослідження демонструють, що батьки при стресових тривожних ситуаціях вибирають стилі, що показують зниження прояву ніжності, чуйності щодо своїх дітей. А також – більш агресивні прояви, нетерпимість. Найадаптивнішою поведінкою буде виступати прагнення до зменшення тривожності, нівелювання причин, що її викликали. Таким чином, менш тривожні батьки вибирають надалі стилі поміркованості у контролі за дитиною, чутливість та раціональність у діях (Аліша М. Хардман, Miriam S. Johnson).

Цінності - це значимість (Лотце Р.Г.), переконання (Рокич М.), а ієрархія цінностей матерів - це відображення життєвої позиції жінки, картина цілісного переживання та оцінка своїх дій (Хартман О.).

РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ СТИЛІВ СІМЕЙНОГО ВИХОВАННЯ ТА РІВНЯ ТРИВОЖНОСТІ МАТЕРІВ З ДІТЬМИ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ

2.1. Загальна характеристика методів і методик дослідження обраної проблематики

Із усієї різноманітності можливих методів дослідження задля вирішення завдань нашого дослідження було обрано метод опитування. Останні роки (особливо під час пандемії) набув небувалого розквіту

дистанційних процес комунікації. Таким чином, використання програм опитування більш не являється унікальним, а виступає інструментом попереднього відбору респондентів, активного розповсюдження з-посеред потенційних досліджуваних. Особливістю даного метода і його обрання в рамках нашого дослідження являється можливість зібрати ґрунтовний масив даних у достатньої кількості осіб, щоб зробити висновок про головні тенденції у суспільстві, спираючись на математичні підтвердження та статистичні рохрахунки.

Особливості даного інтернет-опитування полягають у:

- вірному, детальному попередньому відбору кандидатів: згідно предмета нашого дослідження нас цікавлять саме матері з дітьми молодшого шкільного віку; а також, виходячи із логіки дослідження, необхідно розділити жінок-українок на тих, хто перебуває в Україні, і тих, хто перебуває в Польщі;
- відповідному до паперового оформленні тестування: логіка запитань та надання відповідей має бути збережена;
- забезпечення анонімності: відсутність збору будь-яких даних, що не стосується об'єкту чи предмету дослідження;
- залишити у фокусі уваги особливості дослідження тривожності: адже події, що відбувались напередодні тестування мають безпосередній вплив на показник реактивної тривожності [63].

Емпірична модель дослідження

Ґрунтуючись описаної теоретичної моделі дослідження, а також аналізу методичної та методологічної літератури було розроблено положення емпіричної моделі зв'язку між стилями сімейного виховання та рівнем тривожності у матерів з дітьми молодшого шкільного віку.

Рис.2.1. Схема тестування основних складових дослідження.

За аналізом теоретико-методологічної частини дослідження доречним є застосування такого діагностичного інструментарію у нашому дослідженні:

1). Тест-опитувальник батьківського ставлення (ОРО) А. Варги, В.Століна [64].

Для задач нашого дослідження було обрано опитувальний батьківського ставлення для визначення стилів. Тест побудований таким чином, щоб визначити домінуючі стратегії поведінки, визначити свої почуття, окреслити варіанти ставлення.

Тест складається із 61 запитання (ДОДАТОК А), варіантами відповідей на які є «вірно» чи «не вірно». Вони розподілені за 5 шкалами: «прийняття-відкидання», «кооперація», «симбіоз», «авторитарна гіперсоціалізація», «маленький невдаха».

1. Шкала Прийняття-Відкидання – характеризує загальне емоційне (позитивне або негативне) ставлення до дитини:
 - високі бали означають, що матір знаходиться на полюсі прийняття і сприймає свою дитину такою, якою вона являється, вибирає стратегії підтримки, спільної діяльності, схвалення.
 - низькі бали означають відсторонення у зв'язку з сприймання своєї дитини як неспроможної, непристосованої, стратегії недовіри та неповаги.
2. Шкала Кооперація – характеризує стратегію до співучасті у житті дитини, зацікавленість в її справах та прагненнях:
 - високі бали означають стиль довіри та намагання матері у всьому допомагати дитині, оцінці здібностей, транслювання відчуття гордості за свою дитину, підтримка у спірних питаннях та захист інтересів дитини.
 - низькі бали – підкреслюється нерівність між матір'ю та дитиною.
3. Шкала Симбіоз – характеризується рівнем контактності, збереження чи не збереження дистанції:
 - високі бали означають встановлення психологічної близькості, прагнення огородити від труднощів.
 - низькі бали демонструють бажання дистанціюватись.
4. Шкала Авторитарна гіперсоціалізація – означає стиль контролю за поведінкою дитини:
 - високі бали описують ознаки авторитарного стилю – дисципліна, контроль над звичками, соціальними досягненнями, нав'язування своєї волі.
 - низькі бали означають стиль більшої свободи для дитини, що у даному контексті розглядається як байдужість.
5. Шкала Маленький невдаха описує ставлення до дитячих неспіхів:
 - високі бали означають ігнорування прагнень, інтересів дитини, ставлення як до неспроможної малечі (вік сприймається матір'ю як

менший ніж біологічний) і вибір стилю контролю як захисту від труднощів життя.

- низькі бали демонструють віру у здібності своєї дитини, невдачі сприймаються як досвід і тимчасові явища.

Рівні по кожній шкалі визначаються за наступною сумою балів (Табл. 2.1.)

Табл. 2.1.

Визначення рівня по шкалі за показником

Шкала	Сума балів	Рівень
Прийняття-відкидання	24-33	високий
	0-8	низький
Кооперація	7-8	високий
	1-2	низький
Симбіоз	6-7	високий
	1-2	низький
Авторитарна гіперсоціалізація	6-7	високий
	1-2	низький
«Маленький невдаха»	7-8	високий
	1-2	низький

Інструкція: «Для кожного твердження визначте чи є воно вірний для Вас».

Порядок підрахунку: при підрахунку тестових балів за всіма ознаками враховується відповідь «вірно».

Ключі до тесту:

Прийняття-відкидання: 3, 4, 8, 10, 12, 14, 15, 16, 18, 20, 24, 26, 27, 29, 37, 38, 39, 40, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 49, 52, 53, 55, 56, 60.

Кооперація: 6, 9, 21, 25, 31, 33, 34, 35, 36.

Симбіоз: 1, 5, 7, 28, 32, 41, 58.

Авторитарна гіперсоціалізація: 2, 19, 30, 48, 50, 57, 59.

«Маленький невдаха»: 9, 11, 13, 17, 22, 28, 54, 61.

2). Шкала самооцінки рівня тривожності Спілбергера – Ханіна.

Важливість вимірювання рівня тривожності полягає у визначенні обумовленості поведінки, тобто, певний рівень тривожності являється природнім і сприяє активізації особистості, мотивує на діяльність. Існує твердження, що особистість наділена оптимальним рівнем тривожності, що є бажаним, корисний для життєдіяльності. І тому визначення досліджуваним свого стану у співвідношенні «оптимальний-інший рівень» є суттєвим компонентом самоконтролю та самовиховання.

Сучасна психодіагностика із відомих методів вимірювання пропонує дослідження або особистісної, або просто стану тривожності, або дотичні до цього стану реакції. Достойним методом, що дозволяє диференційовано вимірювати тривожність і як особистісну якість, і як стан, є метод, запропонований Ч.Д. Спілбергером [35].

Даний опитувальник підходить як для оцінки актуального стану, так і для подій минулого і майбутнього. Тривожність розподіляється на реактивну та особистісну, де особистісна тривожність оцінюється як стійка риса, і виникає від широкого кола ситуацій, а реактивна – з'являється лише при обмеженому переліку ситуацій, що сприймаються особистістю як загроза її самооцінки, престижу, самоповазі.

Таким чином, високий показник особистісної тривожності означає розуміння загрози особистістю її компетентності, низький рівень – не вбачає у безлічі ситуацій загрозу своїх надбань, самооцінці. Реактивна тривожність – мінлива з часом, і в моменті переживання поєднується з іншими емоціями та станами – гнів, напруга, заклопотаність. При отриманні високого рівня реактивної тривожності можна говорити про переживання психоемоційної напруги, і вона є досить нестійкою.

Шкала Спілбергера - Ханіна має 40 питань (ДОДАТОК Б-В):

- 20 запитань для визначення рівня реактивної (ситуативної) тривожності (ДОДАТОК Б);

- 20 запитань для визначення рівня особистісної тривожності (ДОДАТОК В).

Кожен із блоків запитань може бути застосованим у дослідження разом або окремо. Про вимірюванні обох рівнів тривожності – реактивна тривожність (її бланк) має бути виміряним першим.

Особливості шкали та проведення діагностування:

- ❖ застосовується у груповому дослідженні та індивідуальному;
- ❖ обмеження у часі – відсутні;
- ❖ зниження ймовірності установки на відповіді досягається шляхом чередування суджень;
- ❖ спочатку пропонується зазначити як опитуваний себе почуває зараз (реактивна тривожність), а потім – як почуває себе завжди (особистісна тривожність);
- ❖ на варіант запропоновані чотири відповіді: за ступенем вираженості реактивної та частотою особистісної тривожності.

Інструкція для діагностики реактивної тривожності (ДОДАТОК Б): «Прочитайте уважно кожне з наведених нижче тверджень і закресліть відповідну цифру праворуч залежно від того, як ви себе почуваєте в даний момент. Над питаннями довго не замислюйтесь, оскільки правильних або неправильних відповідей немає. Пам'ятайте, що в кожному рядку повинна бути закреслена тільки одна цифра!» Для електронного опитування було дещо змінено інструкцію з причини особливостей тестування «Прочитайте уважно кожне з наведених нижче тверджень і виберіть одне залежно від того, як ви себе почуваєте в даний момент. Над питаннями довго не замислюйтесь, оскільки правильних або неправильних відповідей немає».

Інструкція для діагностики особистісної тривожності (ДОДАТОК В): «Прочитайте уважно кожне з наведених нижче пропозицій і закресліть відповідну цифру праворуч залежно від того, як ви себе почуваєте зазвичай. Над питаннями довго не замислюйтесь, оскільки правильних або неправильних відповідей немає. Пам'ятайте, що в кожному рядку повинна

бути закреслена тільки одна цифра!» Для електронного опитування було дещо змінено інструкцію з причини особливостей тестування «Прочитайте уважно кожне з наведених нижче тверджень і виберіть одне залежно від того, як ви себе почуваєте зазвичай. Над питаннями довго не замислюйтесь, оскільки правильних або неправильних відповідей немає».

Особливості підрахунку набраних балів:

- 1) Вибір варіанту 1, тобто «майже ніколи» - визначаємо відсутність або низький рівень тривожності.
- 2) Вибір варіанту 4, тобто «майже завжди» - визначаємо високий рівень тривожності.
- 3) При обробці результатів бальні оцінки в цих питаннях мають зворотну спрямованість.
- 4) Формула обчислення рівня реактивної тривожності:
 $T_r = E_{RP} - E_{PO} + 50$, де:
 T_r - показник реактивної тривожності;
 E_{RP} - сума балів за прямими питань (3, 4, 6, 7, 9, 12, 14, 15, 17, 18);
 E_{PO} - сума балів по зворотних питань (1, 2, 5, 8, 10, 11, 13, 16, 19,20).
- 5) Формула обчислення рівня особистісної тривожності:
 $T_L = E_{LP} - E_{LO} + 35$, де:
 T_L - показник особистісної тривожності;
 E_{LP} - сума балів за прямими питань (22, 23, 24, 25,28,29,31,32,34,35, 37,38,40);
 E_{LO} - сума балів по зворотних питань (21, 26, 27, 30, 33, 36, 39).
- 6) Рівні тривожності визначаються за наступною сумою балів (Табл. 2.2.):

Табл.2.2.

Визначення рівня тривожності за показником

Сума балів	Рівень
1-30	низький

31-45	помірний
45+	високий

Розрахунки проводяться для кожного досліджуваного окремо [65, С.58-62].

3). **Методика Ш. Шварца PVQ «Портрет цінностей» (ДОДАТОК Г)** (адаптація Семків І.) - спрямована для дослідження динаміки зміни цінностей у зв'язку зі змінами в суспільстві, життєвими проблемами. Методика дозволяє сформувати візерунок головних шкал-цінностей за шестибальною градацією. З-поміж можливого психодіагностичного інструментарію, що мають на меті визначення ціннісних орієнтацій, було обрано саме дану методику з причини створення актуального зрізу у двох групах респондентів: наявність і значення кожної цінності можна отримати за підрахунками даних [66, С.19-26].

Інструкція: «У таблиці наведені описи людей, прочитайте, будь ласка, і визначте наскільки кожне з описаного відповідає Вам, наскільки Ваше бачення схоже із зазначеного».

Підрахунок балів представлений нижче (Табл.2.3.).

Табл.2.3.

Обчислення первинних балів

Дуже подібна	Така як я	Майже така як я	Трішки така як я	Не така як я	Зовсім не така як я
6	5	4	3	2	1

Формули для обчислення шкал – представлені у Таблиці 2.4. Кожній із досліджуваних 10 шкал-цінностей належать запитання, сумуючи які вираховується набрані бали.

Табл. 2.4.

Обчислення балів шкал-цінностей

Цінності	Питання
Конформізм	$(п7+п16+п28+п36) / 4$
Традиція	$(п9+п20+п25+п38) / 4$
Доброзичливість	$(п12+п18+п27+п33) / 4$
Універсалізм	$(п3+п8+п19+п23+п29+п40) / 6$
Самостійність	$(п1+п11+п22+п34) / 4$
Стимуляція	$(п6+п15+п30) / 3$
Гедонізм	$(п10+п26+п37) / 3$
Досягнення	$(п4+п13+п24+п32) / 4$
Влада	$(п2+п17+п39) / 3$
Безпека	$(п5+п14+п21+п31+п35) / 5$

За підсумками з'являється можливість побудови структури цінностей досліджуваних. Провідною цінністю виступає та, що набрала найбільше балів за опитуванням. Вона виступає як домінуюча, мотиватор до дій [67].

Розшифровка шкал-цінностей:

1. Самостійність: дану групу цінностей наповнюють відповідальність, незалежність, вибір – його наявність та можливість, надання цінності власних дій, переконань, думок, творчості, можливості жити, керувати та нести відповідальність без урахування впливу навколишніх. Неприпустимою є залежність.
2. Стимуляція: головна увага зосереджується на активному житті, сповненому вражень. За цінність беруться зміни, події, нові знайомства, активності, що несуть новий досвід, приводять у стан збудження. Вир подій забезпечується подорожами, участю у нестандартних подіях із ризиком та комунікацією у найрізноманітніших соціальних групах. Неприпустимою є монотонність.
3. Гедонізм: сукупність дій, що приводять до насолоди, відчуття задоволення. Цінністю являється комфорт, задоволення базових потреб у сні та їжі, відпочинку та комфорту, розваги та цікаве проведення дозвілля. Усе, що дозволяє переживати насолоду і комфорт – являється цінністю.

4. Досягнення: головними цінностями виступають визнання, досягнення, розвиток, успіх. Задля отримання позитивної оцінки, реалізації цілей та розвитку, визнання своїх надбань особистість спроможна пожертвувати власним здоров'ям.
5. Влада: система цінностей вибудовується в залежності від доступу до ресурсів. Якщо володіння та накопичення майна, грошей, соціальними та психологічними активами можливе лише за керівної посади, то влада постає як ціль, переростає у цінність.
6. Безпека: вибір у бік гармонії, порядку, чистоти та безпеки у всіх її проявах. Тобто, важливе відчуття стабільності та спокою на всіх рівнях – за себе, за оточуючих, за країну. Уникання ризикових ситуацій, нового та загрозливого. Створення захисту, схильність до педантизму.
7. Конформізм: сукупність цінностей ввічливості та відповідності соціальним нормам, моральності та остраху зашкодити іншим, стандартність та нормативність, повага до старших. Дії в рамках соціальних очікувань.
8. Традиції: шкалу наповнюють цінності обрядів, норм, поглядів починаючи від релігійних та закінчуючи сімейними. Єдність як цінність, бути частиною чогось більшого та не виділятися, поважати спадковість поколінь, бути солідарним.
9. Універсалізм: цінності захисту усіх, створення рівності та благополуччя для людей, природи, екології. Реалізуються через участь у громадських рухах та акціях щодо прав людей різних соціальних груп, об'єднання задля збереження планети, відстоювання інтересів інших.
10. Доброзичливість: головна увага приділяється дружельобній взаємодії, цінностям відданості, відповідальності, вірності з-поміж друзів, рідних та колег. Активність проявляється у випадку створення благополучного середовища для оточуючих, забезпечення

їм комфорту, щастя задля переживання потреби, поваги та самоцінності.

4). **Коротка шкала тривоги, депресії та ПТСР** [68, С. 135] була обрана для первинного скринінгу перерахованих симптомів у осіб, що пережили різного виду психічні травми) (ДОДАТОК Д) .

Інструкція до методики (видозмінена для електронного тестування): «Прочитайте кожне твердження. Після пережитої ситуації (надзвичайної обставини) чи відчуваєте Ви наступні стани? Оберіть, будь ласка, відповідь «так» чи «ні» і зробіть відповідну позначку».

Особливостями підрахунку являється вибір більше чотирьох відповідей відміткою «так»: це говорить про виражені психологічні прояви травматизації. Менше чотирьох відповідей, так і власне чотири відповіді «так» - являються допороговими і не констатують факту негативних наслідків. Для нашого дослідження є важливим не тільки констатація проявів травматизації, але й наявність, особливості кореляції із факторами інших діагностичних методик. Згідно останніх соціологічних опитувань, скарги на погіршення сну являється найпоширенішою і виступає приводом для звернення за психологічною допомогою [62].

2.2. Організація та проведення емпіричного дослідження

Будь-яке психологічне дослідження залежить від адекватно підбраної репрезентативної вибірки. Це є важливим, оскільки після детального відбору та аналізу робиться висновок щодо генеральної сукупності. Таким чином, перед дослідником постає важливість за відповідальність щодо чистоти дослідження, особливостей збору даних, аналізу характеристик, врахування факторів, що і становлять (визначають) унікальність кожного дослідження. [69].

Варто вказати, що у процесі проведення нашого дослідження було декілька прикладів відмови від тестування, ситуацій із надсиланням

незаповнених анкет. Це потребувало додаткових корекційних дій щодо організації у інтернет-ресурсі: встановлення функції, за якої з разі відсутності (спеціально чи випадково) однієї чи більше відповідей – опитування не закривається і не завершується.

Досліджуючи у науковій літературі дану проблематику знаходимо, що проблема відмови є однією із найпоширеніших. Особливістю і перевагою нашого дослідження являється його невелика тривалість, незважаючи на використання чотирьох методик, діагностичний матеріал був підібраних максимально лаконічно, із оптимальною кількістю шкал, але без величезного переліку запитань. Також, аргументом у бік максимальної компактності інструментарію виступає факт повторного тестування після проведення психокорекційної програми - респонденти ліпше погоджуються знову заповнювати методики якщо першого разу було не довго [70].

Етапи даного дослідження:

1. Пошук, вивчення та аналіз теоретико-методологічного матеріалу з тематики тривожності, тривожності матерів, виховання, стилів виховання, а також аналізування особливостей та результатів дотичних досліджень останніх років.

2. Пошук діагностичного інструментарію, що відповідає предмету дослідження та задовольняє надати відповіді згідно означених завдань.

3. Проведення тестування за допомогою Інтернет-сервісу Google Docs.

4. Обробка отриманих результатів (первинна): підрахунок шкал по методикам.

5. Математична обробка результатів. Із методів статистичної обробки та інтерпретації результатів було обрано факторний та кореляційний аналізи.

6. Інтерпретація отриманих статистичних даних.

7. Визначення структури головних факторів, що впливають на досліджувані феномени та розробка психокорекційної програми на основі даної структури.

8. Проведення психокорекційної програми у групі досліджуваних №2 (10 жінок).

9. Проведення повторного тестування у групі корекційної програми (з-посеред жінок- українок у Польщі).

10. Підрахунок шкал.

11. Аналіз та інтерпретація даних. Визначення динаміки змін. Опис головних тенденцій.

Опис вибірки відповідно до предмету дослідження:

Група 1 – досліджувані жінки-українки в Україні

Група 2 - досліджувані жінки- українки у Польщі

Група 2 після психокорекційної програми - досліджувані жінки- українки у Польщі

Розподіл за додатковими критеріями:

- За наявністю вищої освіти: наявна/не наявна.
- За професійним статусом: повна зайнятість / не повна зайнятість/ домогосподарка.
- За сімейним статусом: самотня мати/ подружжя займається вихованням.

Додаткові та основні критерії розподілу на групи були зазначені респондентами на початку опитування. Під час обробки результатів вони були використані для отримання більш чіткого розуміння впливу щодо досліджуваних параметрів.

Таким чином, досліджувані групи мають наступні параметри (Табл.2.5):

Табл. 2.5.

Розподіл та опис досліджуваних груп

Вибірка / Критерії	Група 1	Група 2	Група 3
	досліджувані	досліджувані	досліджувані жінки-

	жінки-українки в Україні	жінки- українки у Польщі	українки у Польщі після корекційної програми
Вік	26-34	26-34	26-34
кількість	35	35	10

2.3. Загальний огляд підходів та технік психокорекційної роботи спрямованих на зниження рівня тривожності у матерів

Сучасна психологічна література надає широкий спектр різноманітних вправ та завдань для психокорекційної роботи. Уміння вдалого застосування, поєднання забезпечує ефективність та результативність. Програми у генеральній сукупності спрямовані на вирішення наступних задач просліджуваної нами проблематики:

- Надання якісної зрозумілої інформації щодо вікових особливостей дітей;
- Означення послідовності та структурування способів та прийомів виховного спрямування;
- Усвідомлення почуттів, переживань, цінностей, ставлення, поглядів;
- Формування нових послідовностей взаємодії із дитиною;
- Підтримка, зниження тривожності.

Форми організації психокорекційної роботи бувають наступними:

1. Груповий підхід.

Плюсами даної форми роботи є обмін досвідом, здобуття порад, розширення спектру можливих реакцій. Також, підтримка групи, зниження рівня тривоги завдяки проговоренню, комплексний розвиток особистості. Отримання зворотного зв'язку визначається значної перевагу над звичайним міжособистісним спілкуванням, та як дозволяє безпечно (екологічно) усебічно обговорити проблему. Також, в учасниці є можливість як і бути

собою, так і експериментувати – поводити себе в залежності від своїх переконань, тестувати у в групових умовах свої здогадки, перевіряти гіпотези. Ідентифікація себе із однодумцями знижує рівень напруги, дозволяє визначити себе як несамотню у своїх проблемах. Ці усі складові полегшують процеси саморозкриття, а надалі – самодослідження та пізнання (К. Рудестам, 1993; І.В. Вачков, 2000).

Мінусами виступають наявність великої кількості спеціалістів, що пропонують свої послуги і професіоналізм яких потребує перевірки; тиск групи як носія певних культурно-ціннісних установок; наявність великої кількості учасниць зменшує увагу спеціаліста кожній конкретній особі – це може призвести до втрати уваги щодо розв’язання кожної окремої проблеми через яку власне і звернулись по допомогу [71]. Також, після проходження групової роботи, можуть бути деякі складнощі із реалізацією, перенесенням правил та форм взаємодії на зовнішній світ, оскільки правила групи, цінності та стиль спілкування не дорівнюють таким же складовим у суспільстві. Ризик повторної травматизації – потребує наявності певного виду компетенцій у тренера задля неприпустимості цього [72].

2. Індивідуальний підхід.

Даний підхід передбачає взаємодію особистості із спеціалістом, зосередження уваги на клієнтському запиті і побудування роботи в залежності від нього та компетенцій фахівця.

Дистанційна робота являється безумовним розширенням способів організації і зарекомендувала себе як широко вживаний. Для цього використовуються різні платформи для відеозв’язку переваги та недоліки яких

визначаються особистістю (клієнтом) індивідуально [73, С.81-84].

Індивідуальна психокорекція являється показаною при високому рівня тривожності з-посеред інших станів особистості. Зауважимо, що конфіденційність у даній формі організації роботи виступає перевагою: процес розкриття та глибинної роботи напряму залежить від впевненості про

нерозголошення інформації. Також, варто підкреслити, що усвідомлення конфіденційності сприяє більш відвертому спілкуванню [74, С.7].

Індивідуальна робота як форма організації психокорекційної може бути представлена в унікальних випадках, що потребують особливого підходу. Діагностування дисфункції буде потребувати детального вивчення та визначення меж впливу. Питаннями індивідуальності з одного боку та універсальності з іншого пронизані терапевтичні течії, і у результаті спостерігаємо відсутність єдиної системи до програм, технік [75].

З розвитком психологічної науки спостерігається безліч напрацювань корекційного спрямування. Провідні механізми корекційного впливу спрямовані на зниження рівня тривожності у матерів на прикладі Ялома І. та Кратохвіл С. [74, С. 17]:

1. Інформування: надання відомостей у письмовому вигляді, обмін між учасницями корекційної програми;
2. Натхнення: починаючи від уявлення про результат, яке виникає після прочитання назви програми (наприклад, «щаслива мати», «спокійна мати») та закінчуючи наявним позитивним прикладом від учасниць;
3. Єдність через переживання: при груповій роботі учасниці мають змогу відчути підтримку і знизити гостроту вже існуючих емоційних станів;
4. Взаємодопомога: підтримуючи інших у схожих проблемах, відбувається пошук «правильних» слів і для себе.
5. Перегляд звичних моделей поведінки та стосунків: у групу учасниця виносить емоційні чи поведінкові стереотипи, які мають змогу бути опрацьованими в безпечному середовищі. Корекція, розвиток або утворення нових технік: поява більш конструктивних стратегій відбувається шляхом прояву звичних моделей у групі, зворотного зв'язку, усвідомлення переживань та пошуку;
6. Копіювання: імітація або наслідування успішних моделей, стратегій;
7. Розвантаження: безпечних прояв найсильніших почуттів.

Техніки, що можуть бути використані у психокорекційній програмі нашого дослідження виходять з масштабу задач, що вирішуються:

- «психологічне погляджування» для зняття категоричності у поглядах [74, С. 9];
- проєктивні та трансформаційні техніки для виявлення звичних стратегій, моделей поведінки, уявлень та освоєння нових [76, С.6.];
- конфронтація задля зіткнення учасниці із своїми тривогами, чітке їх означення [74, С. 18];
- техніки (вправи), що використовуються в рамках наукових теорій: «лист собі з майбутнього» як техніка арт-терапевтична; «монолог» або «чарівний магазин» як техніка психодрами [77, С.9-12.];
- моделювання задля чіткого формування ситуації з її особливостями [74, С. 64];
- «активна уява» задля залучення творчої складової у процес пізнання[74, С. 72].

Висновки до розділу 2.

Організація та проведення дослідження проходило за наступними етапами: початково, пошук, вивчення та аналіз теоретико-методологічного матеріалу з тематики тривожності, тривожності матерів, виховання, стилів виховання, а також аналізування особливостей та результатів дотичних досліджень останніх років.

Надалі, розгляд діагностичного інструментарію, що відповідає предмету дослідження та задовольняє надати відповіді згідно означених завдань:

1). Тест-опитувальник батьківського ставлення А.Варги, В.Століна: для визначення домінуючих стратегій поведінки, почуттів та окреслення варіантів ставлення до дитини; містить 61 запитання, що розподілені за 5

шкалами: «прийняття-відкидання», «кооперація», «симбіоз», «авторитарна гіперсоціалізація», «маленький невдаха».

2). Шкала самооцінки рівня тривожності Спілбергера – Ханіна: застосовується для оцінки актуального стану, а також для подій минулого і майбутнього; містить 20 запитань на 2 шкали - реактивну та особистісну, де особистісна тривожність оцінюється як стійка риса, і виникає від широкого кола ситуацій, а реактивна – з'являється лише при обмеженому переліку ситуацій, що сприймаються особистістю як загроза її самооцінки, престижу, самоповазі;

3). Методика Ш. Шварца PVQ «Портрет цінностей» (адаптація Семків І.): спрямована для дослідження динаміки зміни цінностей у зв'язку зі змінами в суспільстві, життєвими проблемами; запитання розподілені між 10 шкалами-цінностями - конформізм, традиція, доброзичливість, універсалізм, самостійність, стимуляція, гедонізм, досягнення, влада, безпека;

4). Коротка шкала тривоги, депресії та ПТСР: призначена для первинного скринінгу перерахованих симптомів у осіб, що пережили різного виду психічні травми. Для нашого дослідження є важливим не тільки констатація проявів травматизації, але й наявність, особливості кореляції із факторами інших діагностичних методик.

Проведення тестування за допомогою Інтернет-сервісу Google Docs на вибірці (група 1 – досліджувані жінки-українки в Україні; група 2 досліджувані жінки- українки у Польщі) та обробка отриманих результатів (первинна): підрахунок шкал по методикам. Наступним етапом відбувалось опрацювання у програмі SPSS (версія 15.0) для визначення головних факторів досліджуваних параметрів та наявних кореляційних зв'язків. Основними методами виступили кореляційний та факторний аналізи.

Розробка психокорекційної програми відбувалась на основі виявлених зв'язків та факторів. Саме наповнення факторів та угруповання головних чинників тривожності дозволило сформулювати головні напрямки корекції. У ній взяло участь 10 жінок - досліджувані українки у Польщі (група 2 після

психокорекційної програми). Для визначення ефективності створеної програми, прослідковування наявності змін було проведено повторне тестування та математична обробка результатів.

РОЗДІЛ 3. НАПРЯМКИ ПСИХОКОРЕКЦІЙНОЇ РОБОТИ, СПРЯМОВАНОЇ НА ЗНИЖЕННЯ РІВНЯ ТРИВОЖНОСТІ У МАТЕРІВ З ДІТЬМИ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ

3.1. Аналіз та інтерпретація отриманих результатів

Складність опитування та представлення результатів знаходиться у самій площині досліджуваного феномену: ситуативна тривожність та вимірювання її рівня є структурою досить динамічною (як показує попередній теоретичний аналіз психологічної літератури). Також, подані результати варто співвіднести із аналогічними задля чіткого розуміння яким і чи є вплив ситуації в країні та переживань тривожності, що пов'язані із військовими подіями на вибір стилю виховання дитини молодшого шкільного віку.

Підрахунок сирих даних опитування для групи досліджуваних 1(жінки-українки в Україні):

Тест-опитувальник батьківського ставлення (ОРО) А.Варги, В.Століна:

Табл.3.1.

Результати по шкалам батьківського ставлення за кількістю респондентів

Шкала	Високий рівень	Низький рівень
Прийняття-відкидання	21	14
Кооперація	20	15
Симбіоз	22	13
Авторитарна гіперсоціалізація	5	30
«Маленький невдаха»	9	26

Таблиця 3.1. демонструє підрахунок за шкалами батьківського ставлення щодо визначення рівня за кількістю осіб. Як можна констатувати, домінуючим стилем із високим рівнем є симбіотичний із незначним чисельним відривом від стилів прийняття та кооперація. Це означає, що більшість матерів обирають стиль контактності з дитиною, встановлюють психологічну близькість, прагнуть огородити її від труднощів. Далі за кількістю респондентів йде стиль прийняття (високий рівень), який демонструє респондентів-матерів як підтримуючих, формуючих позитивне

ставлення до дитини такою як вона є. І трохи менше респондентів набрав стиль кооперації (високий рівень), що означає вибір матерями означають стиль довіри та намагання матері у всьому допомагати дитині, оцінці здібностей, транслювання відчуття гордості за свою дитину, підтримка у спірних питаннях та захист інтересів дитини.

Із низьким рівнем домінує стиль авторитарна гіперсоціалізація - матері демонструють стиль більшої свободи для дитини, що у даному контексті розглядається як байдужість, відсутність контролю.

Табл.3.2.

Результати по шкалам батьківського ставлення в процентному співвідношенні

Шкала	Високий рівень	Низький рівень
Прийняття-відкидання	60%	40%
Кооперація	57%	43%
Симбіоз	63%	37%
Авторитарна гіперсоціалізація	14%	86%
«Маленький невдаха»	25%	75%

У наочному вигляді отримані результати представлені у діаграмі 3.1. (Рис.3.1.):

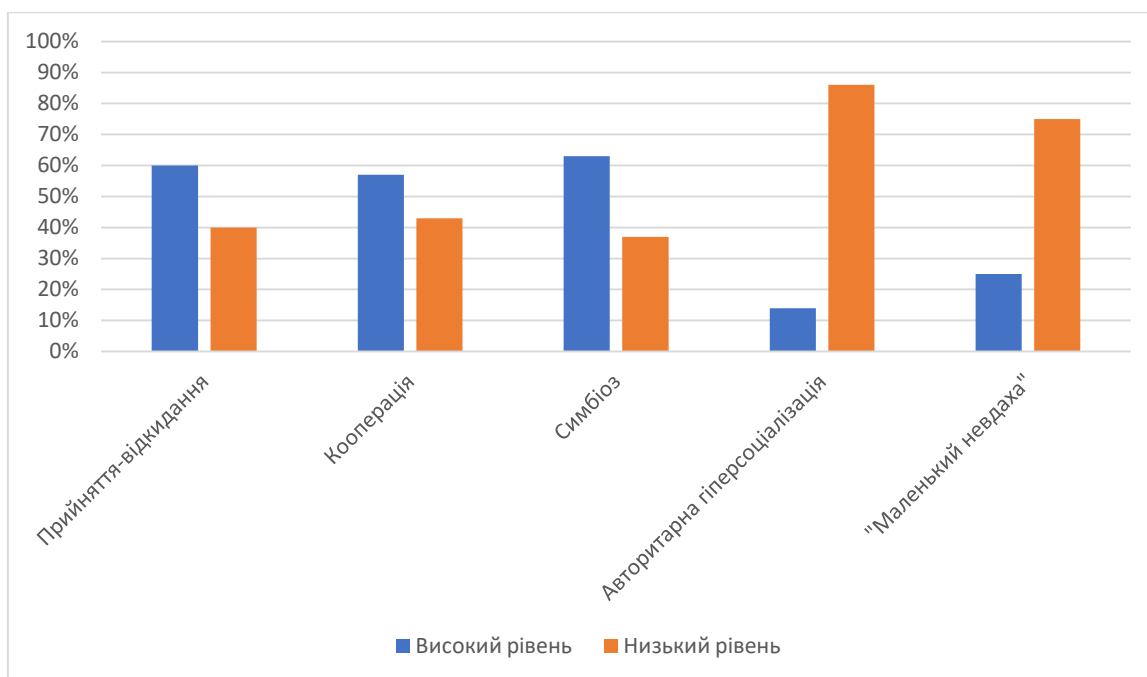

Рис.3.1. Рівень по шкалах батьківського ставлення у процентному вираженні

Шкала самооцінки рівня тривожності Спілбергера – Ханіна.

Табл.3.3.

Результати рівня тривожності за кількістю досліджуваних осіб

Шкала	Низький рівень	Помірний рівень	Високий рівень
Реактивна тривожність	11	18	6
Особистісна тривожність	20	11	4

Таблиця 3.3. описує кількість досліджуваних, що набрали бали за відповідним рівнем ситуативної (реактивної) та особистісної тривожності. Домінує груповий показник за помірним рівнем реактивної тривожності та низьким рівнем особистісної тривожності. У діагностичній літературі зустрічається ремарка щодо показника низького рівня реактивної тривожності – сюди потрапляють респонденти, які прагнуть показати себе з

кращої сторони. Тому дана кількість жінок відзначається бажанням бути краще ніж є, показати привабливі результати.

Порівнюючи отримані в даному дослідженні результати із дослідженнями останніх років знаходимо, що рівень особистісної а реактивної тривожності має тенденцію до зниження. Можемо припустити, що спрацьовують захисні механізми психіки (витіснення), або респонденти, що постійно знаходяться на території України під час повномасштабного вторгнення демонструють адаптивну стратегію психіки. Також, варто зазначити, що свідоме заниження власних переживань може проявлятися у відповідях як прагнення виглядати краще, демонструвати стійкість або не дозволяти собі проявляти переживання через їх надмірну інтенсивність.

Табл.3.4.

Результати рівня особистісної та реактивної тривожності в процентному співвідношенні

Шкала	Низький рівень	Помірний рівень	Високий рівень
Реактивна тривожність	31%	52%	17%
Особистісна тривожність	57%	31%	12%

Таблиця 3.4. демонструє процентне вираження отриманих даних по групі, після підрахунку первинних даних, де 52% респондентів набрали помірний рівень реактивної тривожності, а 57% - низький рівень особистісної. Можемо зазначити, що третина респондентів опинилась у показниках помірною рівня особистісної тривожності. Про причини саме такого розподілення можна буде більш детально дізнатись розглядаючи кореляційні зв'язки. У наочному вигляді отримані результати представлені у діаграмі 3.2. (Рис.3.2.).

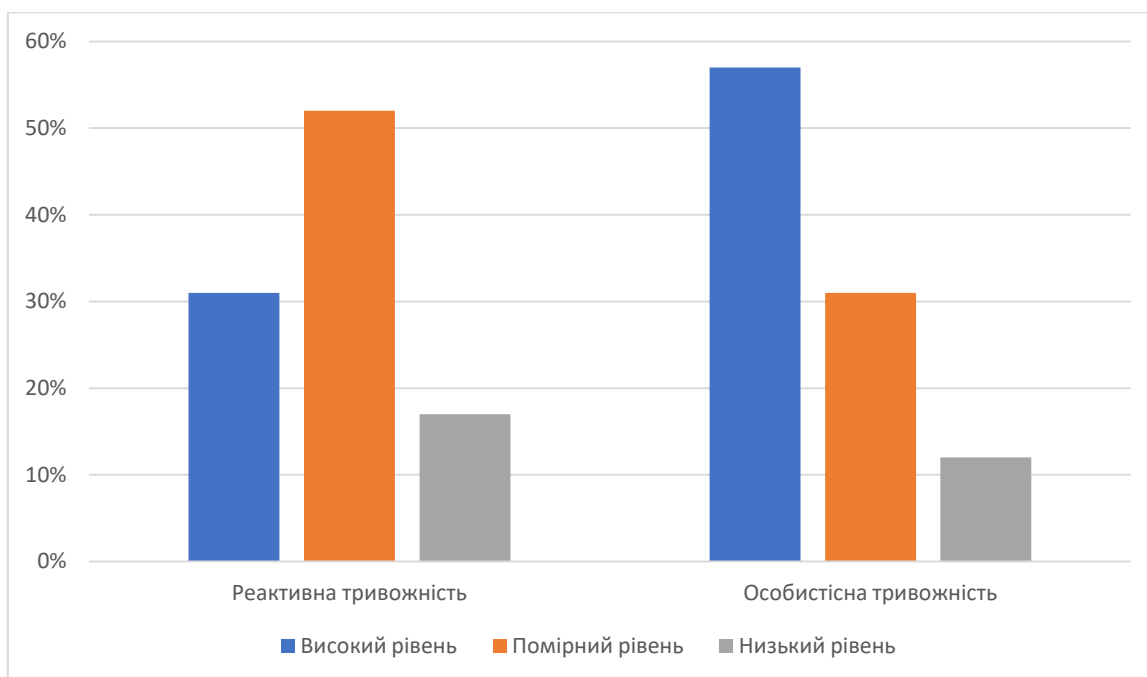

Рис.3.2. Рівень реактивної та особистісної тривожності у процентному представленні

Методика Ш. Шварца PVQ «Портрет цінностей» (адаптація Семків І.).

Підсумовуючи кількісні дані, можемо навести наступні відомості – за кількістю респондентів, що обрали із десяти шкал-цінностей домінуючу, провідну. У таблиці 3.5. показано кількість досліджуваних, що обрала з-поміж представлених шкал одну, домінуючу цінність. Так, найбільша кількість респондентів обрала цінність Безпека як найважливішу. Далі за значимістю йдуть цінності Універсалізм та Досягнення, і третьому рангу – цінності Самостійності і Конформізму. Отже, для даної групи досліджуваних вибір відбувся у бік гармонії, порядку, чистоти та безпеки у всіх її проявах, створення захисту, схильність до педантизму. Тобто, важливе відчуття стабільності та спокою на всіх рівнях – за себе, за оточуючих, за країну. Респонденти обирають уникати ризикові ситуації, усього нового та загрозливого.

Табл.3.5.

Результати структури цінностей за першістю за кількістю досліджуваних осіб

Цінності	Кількість осіб за першістю вибору
Конформізм	4
Традиція	2
Доброзичливість	2
Універсалізм	6
Самостійність	4
Стимуляція	0
Гедонізм	3
Досягнення	5
Влада	0
Безпека	9

Табл. 3.6.

Результати структури цінностей за першістю за кількістю досліджуваних осіб
у процентному співвідношенні

Цінності	Процентне представлення респондентів за першістю вибору цінності
Конформізм	11%
Традиція	6%
Доброзичливість	6%
Універсалізм	17%
Самостійність	11%
Стимуляція	0
Гедонізм	8%
Досягнення	14%
Влада	0
Безпека	27%

Таблиця 3.6. демонструє, що близько третини респондентів обирають цінність Безпека як провідну, посунувши цінність Універсалізм на друге місце. Згідно опитувань, що означені в теоретичній частині дослідження, спостерігаємо зміну пріоритетності оскільки цінності, що групуються під шкалою універсалізму виступали мотиватором для більшості опитаних жінок-українок даної вікової групи.

За підсумками з'являється можливість побудови структури цінностей досліджуваних (Рис.3.3.):

Рис.3.3.Групове домінування цінностей (досліджувані групи 1)

Коротка шкала тривоги, депресії та ПТСР.

У таблиці 3.7. продемонстровано результати первинної обробки даних, яка має на меті статистично довести наявність психологічних проявів травматизації. Варто зазначити, що отримані дані являються лише первинним скринінгом і потребують подальшого аналізу, прискіпливого розгляду у рамках кореляційного та факторного аналізу.

Табл.3.7.

Результати первинного скринінгу проявів тривоги, депресії та ПТСР.

Психологічні прояви травматизації	Кількість осіб	Процентне співвідношення	Найчастіша скарга
ПТСР	10	29% із групи	Роздратування, поганий настрій – 63% респондентів Труднощі із засинанням, погіршення сну – 49 % респондентів

Як видно із таблиці 3.7., група досліджуваний 1 демонструє 29% респондентів із проявами ПТСР. Оскільки дана методика доповняє Шкалу самооцінки рівня тривожності Спілбергера – Ханіна, тому було використано запитання короткої шкали тривоги, депресії та ПТСР у якості доповнення та розкриття симптомів прояву травматизації у безпрецедентний час для нашої країни. Наразі, можна зробити висновок, що майже третина опитаних матерів мають психологічні прояви, наслідки психологічної травматизації. Найчастіша скарга у респондентів даної групи зазначена як роздратування, поганий настрій. Також відмічаються проблеми зі сном, складнощі заснути. Порівнюючи отримані дані із соціологічними опитуваннями 2023 року, що зазначені в теоретичній частині – наші дані співпадають із заявленими публічно.

Було виявлено наступну тенденцію: особи, які за результатами методики «Портрет цінностей» набирали вище середнього балів (від трьох до шести) по кожній із шкал-цінностей – демонстрували низький рівень як особистісної так і реактивної тривожності. Можемо зробити припущення, що чим більше ціннісних орієнтацій в структурі особистості – тим ширший діапазон стратегій володіння тривожністю.

**Підрахунок сирих даних опитування для групи досліджуваних 2
(жінки-українки в Польщі):**

**Тест-опитувальник батьківського ставлення (ОРО) А.Варги,
В.Століна:**

У рамках нашого дослідження було вирішено розподілити матерів-українок з дітьми молодшого шкільного віку на тих, хто перебуває на території України (група 1) та тих, хто перебуває на території Польщі (група 2). Результати по кожній ж методик представлені нижче.

Табл.3.8.

Результати по шкалам батьківського ставлення за кількістю респондентів

Шкала	Високий рівень	Низький рівень
Прийняття-відкидання	22	13
Кооперація	20	15
Симбіоз	16	19
Авторитарна гіперсоціалізація	5	30
«Маленький невдаха»	11	24

Таблиця 3.8. демонструє підрахунок за шкалами батьківського ставлення щодо визначення рівня за кількістю осіб. Як можна констатувати, домінуючим стилем із високим рівнем є прийняття-відкидання із незначним чисельним відривом від стилю кооперація. Це означає, що більшість матерів обирають стиль прийняття своєї дитини, який демонструє респондентів-матерів як підтримуючих, формуючих позитивне ставлення до дитини такою як вона є. Обраний за незначно меншою кількістю респондентів стиль кооперації (високий рівень) означає вибір матерями довіри та намагання матері у всьому допомагати дитині, оцінці здібностей, транслювання відчуття гордості за свою дитину, підтримка у спірних питаннях та захист інтересів.

Із низьким рівнем домінує стиль авторитарна гіперсоціалізація - матері демонструють стиль більшої свободи для дитини, що у даному контексті розглядається як байдужість, відсутність контролю.

Табл. 3.9.

Результати по шкалам батьківського ставлення в процентному співвідношенні

Шкала	Високий рівень	Низький рівень
Прийняття-відкидання	63%	37%
Кооперація	57%	43%
Симбіоз	46%	54%
Авторитарна гіперсоціалізація	14%	86%
«Маленький невдаха»	31%	69%

У наочному вигляді отримані результати представлені у діаграмі 3.4.

(Рис.3.4.):

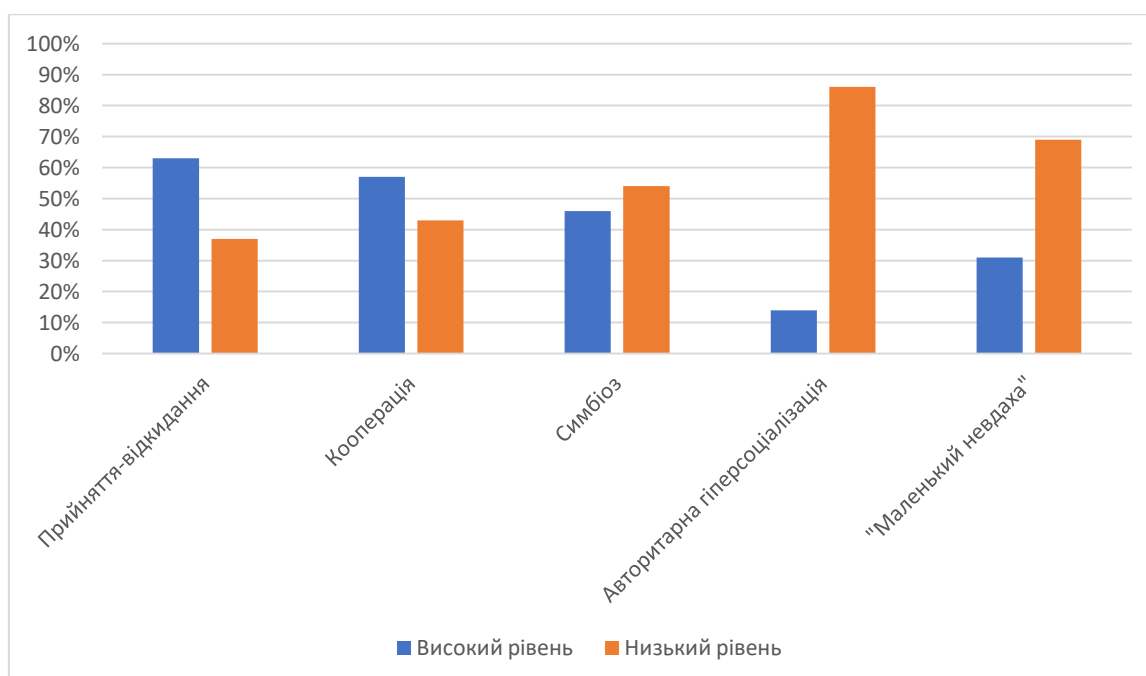

Рис.3.4. Рівень по шкалах батьківського ставлення у процентному вираженні

Порівнюючи отримані дані за підрахунками шкал за двома групами можемо зробити висновок, що загальна тенденція є збереженою у рамках стилів прийняття-відкидання (високий рівень) та авторитарною гіперсоціалізації (низький рівень), також, прихильність до низького рівня стилю «маленький невдаха» зберігається у двох групах; відмінності лише в незначному домінування стилю симбіоз (високий рівень) у групі 1.

Шкала самооцінки рівня тривожності Спілбергера – Ханіна.

Підрахунки шкал надали наступний результат в групі 2 (Табл.3.10.):

Табл.3.10.

Результати рівня тривожності за кількістю досліджуваних осіб

Шкала	Низький рівень	Помірний рівень	Високий рівень
Реактивна тривожність	8	16	11
Особистісна тривожність	14	14	7

Таблиця 3.10. описує кількість досліджуваних, що набрали бали за відповідним рівнем ситуативної (реактивної) та особистісної тривожності. Домінує груповий показник за помірним рівнем реактивної тривожності та низьким і помірним рівнем (порівну) особистісної тривожності. Як вже було зазначено, у діагностичній літературі зустрічається ремарка щодо показника низького рівня реактивної тривожності як бажання показати кращі результати.

Порівнюючи групу 1 і групу 2 за показниками рівня тривожності знаходимо наступні тенденції: група 2 демонструє зростання помірного та високого рівнів тривожності. Це може бути зумовлено низкою факторів, що не являються предметом нашого дослідження, але є вказаними у теоретичному дослідження як зовнішні і внутрішні. Також, більш детально

буде розглянуто кореляційні зв'язки із шкалами інших методик для виведення можливих причин та залежностей.

Табл. 3.11.

Результати рівня тривожності в процентному співвідношенні

Шкала	Низький рівень	Помірний рівень	Високий рівень
Реактивна тривожність	22%	46%	32%
Особистісна тривожність	40%	40%	20%

Таблиця 3.11. демонструє процентне співвідношення отриманих даних по групі 2, де 46% респондентів набрали помірний рівень реактивної тривожності, і по 40% - низький та помірний рівень особистісної тривожності. У наочному вигляді отримані результати представлені у діаграмі 3.5. (Рис.3.5.).

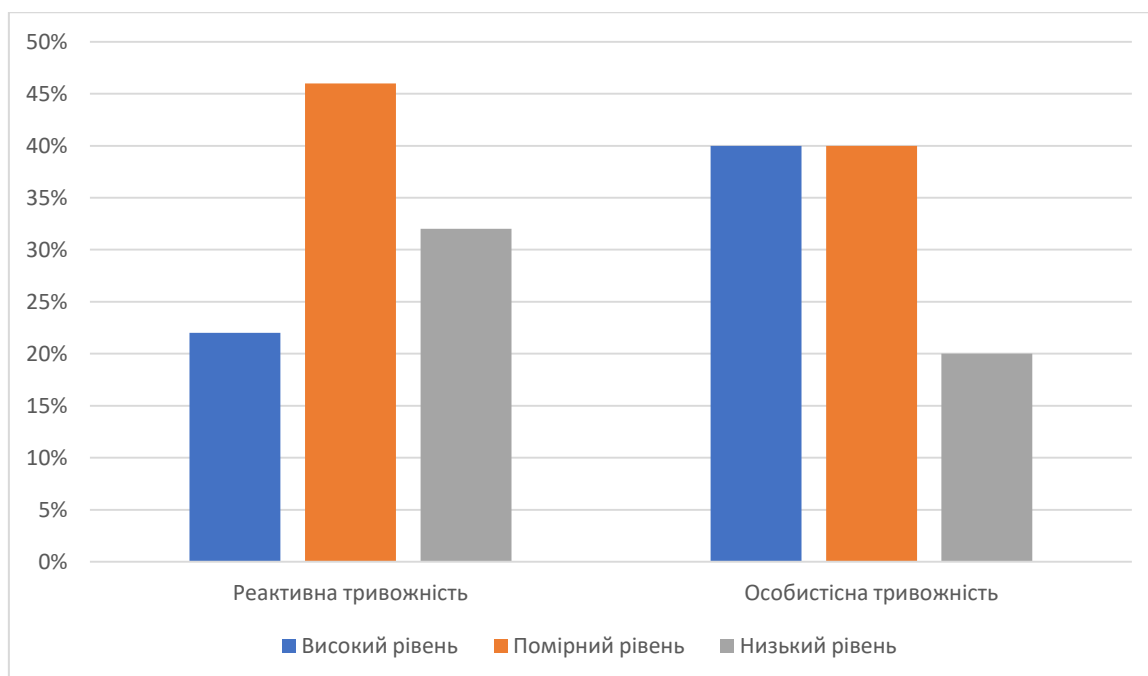

Рис.3.5. Рівень реактивної та особистісної тривожності у процентному представленні

Методика Ш. Шварца PVQ «Портрет цінностей» (адаптація Семків І.).

Підсумовуючи кількісні дані, можемо навести наступні відомості – за кількістю респондентів, що обрали із десяти шкал-цінностей домінуючу, провідну.

Табл.3.12.

Результати структури цінностей за першістю за кількістю досліджуваних осіб

Цінності	Кількість осіб за першістю вибору
Конформізм	3
Традиція	2
Доброзичливість	2
Універсалізм	3
Самостійність	6
Стимуляція	1
Гедонізм	7
Досягнення	3
Влада	2
Безпека	6

У таблиці 3.12. показано кількість досліджуваних, що обрала з-поміж представлених шкал одну, домінуючу цінність. Так, найбільша кількість респондентів обрала цінність Гедонізм як найважливішу. Далі за значимістю йдуть (із різницею в одного респондента) цінності Самостійність та Безпека, і третьому рангу – цінності Досягнення, Універсалізму і Конформізму. Отже, для даної групи досліджуваних вибір відбувся у бік комфорту. Тобто, мотиватор - сукупність дій, що приводять до насолоди, відчуття задоволення, розваги та цікаве проведення дозвілля. Усе, що дозволяє переживати насолоду і комфорт – являється цінністю. Але, оскільки незначна різниця із наступними за кількістю респондентів цінності самостійності та безпеки, варто також зазначити, що до даної групи ввійшли самостійні жінки, що

визнають важливість захисту та стабільності, обирають керувати та нести відповідальність без урахування впливу навколишніх.

Табл.3.13.

Результати структури цінностей за першістю за кількістю досліджуваних осіб у процентному співвідношенні

Цінності	Процентне представлення респондентів за першістю вибору цінності
Конформізм	8%
Традиція	6%
Доброзичливість	6%
Універсалізм	8%
Самостійність	17%
Стимуляція	4%
Гедонізм	20%
Досягнення	8%
Влада	6%
Безпека	17%

При порівнянні групового обрання цінностей між досліджуваними групи 1 та групи 2, спостерігаємо тенденцію до визнання важливості цінності безпеки і з-поміж жінок-українок, що залишились в Україні, і серед українок, що знаходяться у Польщі. Різниця в обрані першості – демонструє мотивацію до побудови лінії поведінки. Можна зробити припущення, що саме структура цінностей зумовлює вибір щодо місця перебування жінок, адже другим рангом для тих, хто поїхав виступають цінності самостійності. Таким чином, маємо домінуюче угруповання цінностей: для групи 1 – Безпека, Універсалізм, Досягнення; для групи 2 – Гедонізм, Безпека, Самостійність.

За підсумками з'являється можливість побудови структури цінностей досліджуваних (Рис.3.6.):

Рис.3.6.Групове домінування цінностей (досліджувані групи 2)

Коротка шкала тривоги, депресії та ПТСР.

Табл.3.14.

Результати первинного скринінгу проявів тривоги, депресії та ПТСР.

Психологічні прояви травматизації	Кількість осіб	Процентне співвідношення	Найчастіша скарга
ПТСР	12	34%	Роздратування, поганий настрій – 69% респондентів Труднощі із засинанням, погіршення сну – 49 % респондентів

Як видно із Таблиці 3.14., група досліджуваний 2 демонструє 34% респондентів із проявами ПТСР. Оскільки дана методика доповняє Шкалу самооцінки рівня тривожності Спілбергера – Ханіна, тому було використано запитання короткої шкали тривоги, депресії та ПТСР у якості доповнення та

розкриття симптомів прояву травматизації у безпрецедентний час для нашої країни. Наразі, можна зробити висновок, що третина опитаних матерів мають психологічні прояви, наслідки психологічної травматизації. З-поміж можливих варіантів прояву респондентами обрано роздратування та проблеми зі сном. Порівняючи групу 1 і групу 2, спостерігаємо однаковість у виборі скарг з тенденцією до невеликого збільшення у групі 2. Також, спостерігається незначне збільшення кількості респондентів із ПТСР.

Кореляційний аналіз: підрахунок для групи досліджуваних 1(жінки-українки в Україні):

На даному етапі дослідження після підрахунку шкал, застосовується метод кореляційного аналізу. Кореляційний аналіз – це метод встановлення зв'язку між досліджуваними явищами із представленням міри та характеру цього зв'язку; це вимір тісноти між залежностями; це статистично віднайдені зв'язки між випадковими величинами.

Із доступних у програмі обробки статистичних даних SPSS for Windows (15.0) було обрано коефіцієнт кореляції Пірсона (Pearson), що позначається літерою 'r' та визначає ступінь лінійної залежності між двома змінними. Набуває статистичного значення від -1 до +1, а також аналізується за рівнем значимості:

- 0,01 – досить значимий рівень зв'язку, сильний;
- 0,05 – означає значимий рівень зв'язку, достатній.

Також, коефіцієнт кореляції Пірсона набуває спрямування сполучених ознак – це певний вид угруповання зв'язків, за якого прямою називається кореляція, де обидва показники зростають, а зворотна (обернена) – демонструє збільшення одного при зниженні іншого показника [78].

Оскільки досліджуваних шкал більше, ніж є можливість експортувати у додатки, то наводимо віднайдені кореляційні зв'язки у таблиці 3.15. із зазначенням необхідних метричних даних.

Табл.3.15.

Результати кореляційного аналізу за коефіцієнтом Пірсона

Шкали	Показ- ник кореля ції	Рівень значим ості ко- реляції	Пряма/ Обернена кореляція
1. Стиль Прийняття-Відкидання (низький рівень) та цінність Гедонізм	0,337	0,05	Обернена
2. Стиль Прийняття-Відкидання (низький рівень) та провідна цінність групи Безпека	0,453	0,01	Обернена
3. Стиль Кооперація (низький рівень) та цінність Доброзичливість	0,516	0,01	Пряма
4. Стиль Кооперація (низький рівень) та цінність Універсалізм	0,403	0,05	Пряма
5. Стиль Кооперація (низький рівень) та втому, нестачею енергії	0,372	0,05	Пряма
6. Стиль Кооперація (низький рівень) та труднощі зі сном	0,364	0,05	Пряма
7. Стиль Симбіоз (низький рівень) та цінність Конформізм	0,448	0,01	Пряма
8. Стиль Симбіоз (низький рівень) та цінність Доброзичливість	0,434	0,01	Пряма
9. Стиль Симбіоз (низький рівень) та цінність Універсалізм	0,389	0,05	Пряма
10. Стиль Симбіоз (низький рівень) та цінність Досягнення	0,649	0,01	Обернена
11. Стиль Симбіоз (низький рівень) та цінність Влада	0,612	0,01	Обернена

<i>Продовження Табл.3.15</i>			
12. Стиль Симбіоз (низький рівень) та провідна цінність групи Безпека	0,351	0,05	Обернена
13. Стиль Авторитарна гіперсоціалізація (низький рівень) та Реактивна тривожність (високий рівень)	0,464	0,01	обернена
14. Стиль Авторитарна гіперсоціалізація (низький рівень) та Особистісна тривожність (низький рівень)	0,471	0,01	Пряма
15. Стиль Авторитарна гіперсоціалізація (низький рівень) та Особистісна тривожність (високий рівень)	0,623	0,01	Обернена
16. Стиль Авторитарна гіперсоціалізація (низький рівень) та цінність Безпека	0,483	0,01	Пряма
17. Стиль Авторитарна гіперсоціалізація (низький рівень) та Напруженість	0,465	0,01	Обернена
18. Стиль Авторитарна гіперсоціалізація (низький рівень) та Сильна втома, нестача енергії	0,464	0,01	Обернена
19. Стиль Авторитарна гіперсоціалізація (низький рівень) та Печаль	0,750	0,01	Обернена
20. Стиль Авторитарна гіперсоціалізація (низький рівень) та Погіршення сну	0,445	0,01	Обернена
21. Стиль Маленький невдаха та цінність Традиція	0,395	0,05	Обернена
22. Стиль Маленький невдаха та цінність Доброзичливість	0,380	0,05	Обернена
23. Стиль Маленький невдаха та цінність Універсалізм	0,537	0,01	Обернена

<i>Продовження Табл. 3.15</i>							
24.	Стиль	Маленький	невдаха	та	0,359	0,05	Обернена
	цінність	Самостійність					
25.	Стиль	Маленький	невдаха	та	0,468	0,01	Обернена
	цінність	Гедонізм					
26.	Стиль	Маленький	невдаха	та	0,429	0,05	Пряма
	цінність	Досягнення					
27.	Стиль	Маленький	невдаха	та	0,501	0,01	Пряма
	цінність	Влада					

Як видно із таблиці 3.15., знайдено основні сильні та значимі зв'язки між досліджуваними шкалами. На даному етапі являється важливим констатувати наявність зв'язку між стилем виховання дитини та рівнем тривожності матері, а поєднання та особливості взаємодії – надасть факторний аналіз. Тож, доведено вплив між стилем авторитарної гіперсоціалізації і особистісною та реактивною тривожністю: низький рівень стилю зумовлює низький рівень особистісної тривожності та високий рівень реактивної тривожності. При настанні раптової тривожної ситуації жінки обирають певну байдужість до дитини. Особливістю оберненої кореляції являється те, що зростання рівня особистісної тривожності також зумовлюють вибір низького рівня стилю авторитарної гіперсоціалізації.

Додаткові кореляції: параметр наявності роботи має пряму слабку кореляцію із стилем кооперації (0,358). Параметр сімейний статус має сильну обернену кореляцію із стилем виховання «Маленький невдаха» (низький рівень): тобто, жінки, що самостійно виховують дитину вибирають даний стиль виховання.

Даний аналіз дозволив визначити прямі та обернені кореляційні зв'язки, що означає наявність впливу між досліджуваними параметрами.

Кореляційний аналіз: підрахунок для групи досліджуваних 2 (жінки-українки в Польщі):

Віднайдені значимі зв'язки представлені у таблиці 3.16. з означенням метричних даних.

Табл.3.16.

Результати кореляційного аналізу за коефіцієнтом Пірсона

Шкали		Показ- ник кореля ції	Рівень значи мості кореля ції	Пряма/ Обернена кореляція
1.	Стиль Прийняття-Відкидання (низький рівень) та провідна груповая цінність Гедонізм	0,385	0,05	Обернена
2.	Стиль Прийняття-Відкидання (низький рівень) та Реактивна тривожність (помірний рівень)	0,363	0,05	Пряма
3.	Стиль Кооперація (низький рівень) та вторгнення у свідомість неприємних спогадів про подію	0,354	0,05	Обернена
4.	Стиль Кооперація (низький рівень) та Реактивна тривожність (помірний рівень)	0,364	0,05	Пряма
5.	Стиль Симбіоз (низький рівень) та цінність Влада	0,409	0,05	Обернена
6.	Стиль Симбіоз (низький рівень) та цінність Досягнення	0,601	0,01	Обернена
7.	Стиль Симбіоз (низький рівень) та Реактивна тривожність (помірний	0,382	0,05	Пряма

рівень)			
<i>Продовження Табл. 3.16.</i>			
8. Стиль Симбіоз (низький рівень) та Печаль	0,375	0,05	Пряма
9. Стиль Авторитарна гіперсоціалізація та цінність Доброзичливість	0,386	0,05	Пряма
10. Стиль Авторитарна гіперсоціалізація та Напруженість	0,426	0,05	Пряма
11. Стиль Авторитарна гіперсоціалізація та Погане зосередження уваги	0,354	0,05	Пряма
12. Стиль Авторитарна гіперсоціалізація та Особистісна тривожність (високий рівень)	0,578	0,01	Пряма
13. Стиль Авторитарна гіперсоціалізація та Печаль	0,361	0,05	Пряма
14. Стиль Авторитарна гіперсоціалізація та складнощі зі сном	0,424	0,05	Пряма
15. Стиль Авторитарна гіперсоціалізація та цінність Універсалізм	0,380	0,05	Пряма
16. Стиль «маленький невдаха» та цінність Влада	0,414	0,05	Пряма
17. Стиль «маленький невдаха» та цінність Гедонізм	0,400	0,05	Обернена
18. Стиль «маленький невдаха» та цінність Доброзичливість	0,436	0,01	Обернена
19. Стиль «маленький невдаха» та цінність Досягнення	0,363	0,05	Пряма
20. Стиль «маленький невдаха» та Неуважність	0,533	0,01	Обернена

<i>Продовження Табл. 3.16.</i>			
21.Стиль «маленький невдаха» та Особистісна тривожність (високий рівень)	0,431	0,01	Обернена
22.Стиль «маленький невдаха» та Потрясіння	0,431	0,01	Обернена
23.Стиль «маленький невдаха» та цінність Універсалізм	0,589	0,01	Обернена
24.Стиль «маленький невдаха» та цінність Традиція	0,449	0,01	Обернена

У таблиці 3.16. представлено усі сильні і значимі кореляції. Особливої уваги потребує наявність та характер впливу рівнів тривожності на вибір стилів виховання. Так, знаходимо зв'язок між стилями прийняття-відкидання, симбіоз та кооперація і помірним рівнем реактивної тривожності – пряма значима кореляція. Ці зв'язки є слабкими, але статистично достатніми. Тобто, матері при тривожній ситуації обирають відсторонення від своєї дитини.

Знаходимо сильні зв'язки між високим рівнем особистісної тривожності та стилями авторитарна гіперсоціалізація (пряма кореляція) та «маленький невдаха» (обернена кореляція). Таким вплив може проявлятися як байдужість та знецінення дитини. І контроль дитини як захист, визнання її неспроможною впливати на навколишній світ.

Параметр сімейний статус (подружжя займається вихованням) має сильну пряму кореляцію із стилем виховання Авторитарна гіперсоціалізація (низький рівень). Також, параметр повної професійної зайнятості має сильну обернену кореляцію із стилем Авторитарна гіперсоціалізація. Це означає, що матір, яка працює повний робочий день та виховує дитини разом із чоловіком

– реалізує свою інтенцію над досягненнями, контролем поза сферою виховання. Що дозволяє прослідкувати вплив, але з оберненою кореляцією.

Професійна зайнятість – домогосподарка демонструє сильну пряму залежність із стилем «маленький невдаха»: професійно реалізовані матері найчастіше обирають стиль виховання, де підтримується віра у дитину, у її здібності, а з домогосподарками відбувається обернена ситуація.

Факторний аналіз: підрахунок для групи досліджуваних 1(жінки-українки в Україні):

Застосування факторного аналізу: даний метод статистичної обробки дозволить визначити структуру (головні елементи – фактори), стираючись на які можна у подальшому описати змістовно наше дослідження.

Основні дані, що були виведені ґрунтуючись результатів методу аналізу головних компонент (Principal Component Analysis) та показників зламу кривої сукупності компонентів (усіх факторів) із Scree Plot/Component Number (графічна крива факторів вказала на п'ять факторів) представлені в ДОДАТКУ Е. Використовуючи метод для ротацій Varimax (250 обертань), було виявлено п'ять факторів, що пояснюють 64,996% дисперсії (норма від 60% і більше):

Фактор 1 – об'єднує такі шкали як: один полюс займають - Стиль Авторитарної гіперсоціалізації (низький рівень), наявність ПТСР, цінність Безпека, Особистісна тривожність (низький рівень); протилежний полюс займають - Втогнення у свідомість неприємних спогадів, Зниження інтересу до звичайного життя, Напруженість, Особистісна тривожність (високий рівень), Прагнення уникнути всього, що нагадує про інцидент, Реактивна тривожність (високий рівень), Сильна втома, нестача енергії, Труднощі зі сном.

Фактор 2 – об'єднує такі шкали як: один полюс займають – Стиль Симбіоз (низький рівень), цінності Доброзичливість, Універсалізм, Традиція Конформізм, Погане зосередження уваги (неуважність), протилежний полюс займають – цінності Влада, Безпека, Досягнення.

Фактор 3 – об'єднує такі шкали як: один полюс займають – стиль Маленький невдаха, Вторгнення у свідомість неприємних спогадів, Реактивна тривожність (низький рівень); протилежний полюс займають – цінності Гедонізм, Стимуляція, Самостійність, Реактивна тривожність (помірний рівень), Поганий настрій.

Фактор 4 - об'єднує такі шкали як: один полюс займають – стиль Прийняття-Відкидання, Особистісна тривожність (помірний рівень) протилежний полюс займають – цінність Безпека, Реактивна тривожність (високий рівень), Особистісна тривожність (низький рівень).

Фактор 5 - об'єднує такі шкали як: один полюс займають – стиль Кооперація (низький рівень), цінність Доброзичливість, Особистісна тривожність (помірний рівень), загально групова цінність Безпека; протилежний полюс займають – Особистісна тривожність (низький рівень).

Підсумовуючи, кожен із п'яти стилів виховання належить до певного фактору із досліджуваними параметрами, створюючи наповнення. Так, для визначення особливостей функціонування та прояву досліджуваних параметрів – описано які саме полюси вони займають.

Факторний аналіз: підрахунок для групи досліджуваних 2 (жінки-українки в Польщі):

Використовуючи метод багатомірної статистики – факторний аналіз, були виведені наступні фактори, що пояснюють 67,798% дисперсії (ДОДАТОК Є):

Фактор 1 – об'єднує такі шкали як: один полюс займають - Стиль Авторитарної гіперсоціалізації (низький рівень), наявність ПТСР, Стиль «Маленький невдаха» (низький рівень), статус домогосподарки;

протилежний полюс займають - Зниження інтересу до звичайного життя, Напруженість, Неуважність, Потрясіння, Нестача енергія, складнощі зі сном, Печаль, Особистісна тривожність (високий рівень); цінності Гедонізм, Доброзичливість, Універсалізму.

Як бачимо, «знецінення дитини – визнання оточуючих» пояснює наповнення даного факторну.

Фактор 2 – об'єднує такі шкали як: один полюс займають – Стиль Симбіоз (низький рівень), цінності Універсалізм, Традиція, Доброзичливість, Конформізм, Особистісна тривожність (високий рівень), Погане зосередження уваги (неуважність);

протилежний полюс займають – цінності Влада, Досягнення, Самостійність, Стимуляція, Особистісна тривожність (низький рівень), провідна групова цінність - Гедонізм.

Як бачимо, «злиття – незалежність» пояснює наповнення даного факторну.

Фактор 3 – об'єднує такі шкали як: один полюс займають – стиль Кооперація та Прийняття-Відкидання низького рівня, помірний рівень Реактивної тривожності, наявність вищої освіти, Роздратування;

протилежний полюс займають – низький рівень Реактивної тривожності, провідна групова цінність – Гедонізм, Вторгнення в свідомість неприємних спогадів про подію.

Як бачимо, «захист дитини – захист себе» пояснює наповнення даного факторну.

Прослідковується схожість за параметрами факторіального наповнення у групі 1 і у групі 2. Відмінності проявились у статистичному угруповання стилів авторитарна гіперсоціалізація та маленький невдаха (поряд, на одному полюсі фактору), угруповання стилів прийняття-відкидання та кооперація (поряд, на одному полюсі), та виокремлення стилю Симбіоз з-поміж інших. Так, демонструється що на вибір даних стилів виховання впливають однакові параметри-шкали. На основі даних математико-статистичних розрахунків можна сформулювати основні чинники, що визначають вибір того чи іншого стилю виховання в залежності від рівня тривожності:

1. Розподіл значимості – надання оцінок для дитини, для оточуючих, для себе. Чим більший рівень особистісної тривоги – тим менше

усвідомлення спроможності дитини справлятися із своїм рівнем задач. І контроль дитини як захист, визнання її нездатною впливати на навколишній світ. Емоційний стан матері визначає дане знецінення. Оточуючі визначаються як більш значимі, важливі, їм надається більше привабливих властивостей.

2. Визначення меж – високий рівень особистісної тривожності зумовлює відсторонення від дитини, від свого бачення як має себе поводити «гарна мати», і також є важливим займатись і власним життя – насолоджуватись, реалізуватись, проявлятись.
3. Підтримка у прагненнях – визначення прагнень дитини та як матір бачить ці прагнення, також, чи подобається бути матір'ю взагалі якщо дитини не досягає (не розділяє інтереси) того, що хоче мати, чи можна насолоджуватись материнством якщо воно уявлялось інакше. При визначення факторів комфорту – знижується рівень реактивної тривожності у матері.

3.2. Психокорекційна програма «Спокійна мама»

За результатами теоретичного та емпіричного дослідження було виявлено основні чинники, що визначають вибір того чи іншого стилю виховання в залежності від рівня тривожності. Було продовжено наукові розвідки стосовно існуючих та ефективних психокорекційних програм, тренінгів, підходів щодо психологічної роботи та сформовано авторську програму психокорекції «Спокійна мама». За основу було обрано низку авторських розробок Мушкевич М. І., Федоренко Р. П., Магдисюк Л. І., Дучимінська Т. І. [79].

Програма має наступну мету: зниження рівня тривожності матерів з дітьми молодшого шкільного віку.

Мета буде досягнута завдяки таким завданням як:

- Освоєння навичок подолання тривожності;

- Формування позитивного (спокійного) образу майбутнього;
- Визначення ефективних стратегій щодо взаємодії;
- Обговорення ситуацій, що пов'язані із воєнними діями: зміни способу життя;
- Визначення своїх сильних сторін та побудова опори на них.

Показаннями для участі у програмі являються:

- Високий або помірний рівень особистісної та реактивної тривожності
- Наявність симптомокомплексу нестачі енергії, труднощі зі сном, сильної втоми, втрати уваги, роздратування.

За результатами кореляційного та факторного аналізів, можна констатувати, що найбільш значимі, сильна зв'язки є між особистісною тривожністю та стилями виховання Авторитарна гіперсоціалізація (у двох досліджуваних групах) та стилем «маленький невдаха» - у групі 2. Завдяки факторному аналізу було сформовано основні чинники, що визначають вибір того чи іншого стилю виховання в залежності від рівня тривожності і на основі даних постулатів підбирались завдання-вправи психокорекційної програми.

На складання вправ у нашій корекційній роботі вплинули ідеї вже існуючих тренінгових програм [80;81].

Психокорекційна програма «Спокійна мама»

Назва	Завдання	Призначення
1. Розподіл значимості	1. Чітко визначити, спираючись на літературу з вікової психології, що у даному віці має вміти дитина.	Об'єктивне визначення набору вмінь дитини
	2. Написати список власних корисних вмінь для взаємодії з	Усвідомлення сильних сторін, корисних

	<p>дитиною.</p> <p>3. Написати список функцій оточуючих, які найчастіше взаємодіють із Вами та дитиною.</p> <p>4. Згадати актуальну неприємну ситуацію з дитиною. Визначити позитивний результат ситуації, ролі для діючих осіб та реальні можливості їх виконати.</p> <p>4.1. Побудувати декілька сценаріїв, якщо це можливо з означенням ролі кожного і реальними можливостями виконання.</p> <p>5. Згадати актуальну неприємну ситуацію з дитиною за участі оточуючих. Визначити позитивний результат ситуації, ролі для діючих осіб та реальні можливості їх виконати.</p> <p>5.1. Побудувати декілька сценаріїв, якщо це можливо з означенням ролі кожного і реальними можливостями виконання.</p> <p>Коротко сформулювати головні ідеї блоку.</p>	<p>стратегій</p> <p>Розуміння завдань кожного та співвіднесення із реальністю</p> <p>Усвідомлення завдань кожного учасника та співвіднесення із реальністю щодо виконання</p> <p>Формування різних стратегій та планів із розумінням що для реалізації потрібно</p> <p>Усвідомлення завдань кожного учасника та співвіднесення із реальністю щодо виконання</p> <p>Формування різних стратегій та планів із розумінням що для реалізації потрібно</p>
--	---	---

<p>2.Визначення меж</p>	<p>1. Чи є у Вас і як Ви проводите час для себе? Опишіть що приносить Вам задоволення і скільки Ви приділяєте цьому увагу?</p> <p>2.Напишіть у два стовпчики фактичний час і хочу приділити наступним параметрам: - час на дитину; - час на себе; - час на обов'язки (або інших людей). Що збігається, що не збігається? Чому? Як виправити в сторону «хочу»?</p> <p>3.Як можна оптимізувати завдання та обов'язки?</p> <p>Коротко сформулювати головні ідеї блоку.</p>	<p>Чітке визначення що саме вважається як «час для себе».</p> <p>Усвідомлення меж власної відповідальності.</p> <p>Визначення часових меж для кожного.</p> <p>Пошук варіантів для самореалізації.</p> <p>Побудова стратегії для самореалізації або комфорту, задоволення власних потреб.</p> <p>Актуалізація здібностей з тайм-менеджменту</p>
<p>3.Підтримка у прагненнях</p>	<p>1. Напишіть чого прагне Ваша дитина? Які її інтереси? Схильності?</p> <p>2. Напишіть які досягнення дитини ви підтримуєте і чому? Які – не підтримуєте і чому?</p>	<p>Пошук і розуміння інтересів дитини</p> <p>Пошук і розуміння власних інтересів в житті дитини</p>

	<p>3.Вкажіть Ваші прагнення та досягнення? Яка подібність та відмінність у цих досягненнях між Вами та дитиною?</p> <p>4.Вправа «Зона інтересу»: вибирається досягнення якого в дитини немає, але мати вважає його необхідним і вкрай важливим. Основна мета- розуміння, що цікавість дитини в певних надбаннях являється вирішальною.</p> <p>5.Напишіть кілька рекомендацій наступним поколінням жінок «Як насолоджуватись материнством?»</p> <p>Коротко сформулювати головні ідеї блоку.</p>	<p>Пошук сильних сторін та розуміння своїх досягнень.</p> <p>Укріплення позитивної оцінки.</p> <p>Зниження рівня тривожності, надання більших свобод дитині і право вибору.</p> <p>Переведення фокусу на особистість матері</p> <p>Акцент на позитивному баченні відносин із дитиною, поради як хотілось би діяти.</p>
Домашнє завдання	Поспілкуватись зі своєю дитиною з метою дізнатись її мрії, її бачення, її переживання.	Визначення важливих аспектів взаємодії
Висновок	<p>Основні моменти, які були важливі?</p> <p>Які нові стратегії Ви знайшли?</p> <p>Яке нове розуміння стало результатом виконання завдань?</p>	Концентрація на нових висновках, переосмислення та закріплення досвіду.

3.3. Аналіз ефективності психокорекційної програми та інтерпретація отриманих результатів

Оскільки корекційну програму проходили лише 10 жінок із групи 35 опитаних (українки у Польщі), то результативність представлена у відсотку до групи, в якій відбувалось тестування. Так буде можливість прослідкувати наявні зміни чи ні.

Тест-опитувальник батьківського ставлення (ОРО) А.Варги, В.Століна:

Табл.3.17.

Результати по шкалам батьківського ставлення за кількістю респондентів

Групи	1 Група		2 Група		2 після програми	
	Високий рівень	Низький рівень	Високий рівень	Низький рівень	Високий рівень	Низький рівень
Прийняття-відкидання	60%	40%	63%	37%	70%	30%
Кооперація	57%	43%	57%	43%	60%	40%
Симбіоз	63%	37%	46%	54%	40%	60%
Авторитарна гіперсоціалізація	14%	86%	14%	86%	20%	80%
«Маленький невдаха»	25%	75%	31%	69%	30%	70%

Шкала самооцінки рівня тривожності Спілбергера – Ханіна.

Кодування стовпчиків: Н -низький рівень, П – помірний рівень, В – високий рівень. Результати представлені у процентному співвідношенні.

Табл.3.18.

Результати рівня тривожності за кількістю досліджуваних осіб

Групи	1 Група			2 Група			2 після програми		
	Н	П	В	Н	П	В	Н	П	В
Реактивна тривожність	31%	52%	17%	22%	46%	32%	30%	50%	20%
Особистісна тривожність	57%	31%	12%	40%	40%	20%	40%	40%	20%

Табл.3.19.

Результати структури цінностей за першістю за кількістю досліджуваних осіб

Групи	Група 1	Група 2	Група 2 після програми
	Першість	Першість	Першість
Конформізм	11%	8%	10%
Традиція	6%	6%	0
Доброзичливість	6%	6%	0
Універсалізм	17%	8%	20%
Самостійність	11%	17%	10%
Стимуляція	0	4%	10%
Гедонізм	8%	20%	20%
Досягнення	14%	8%	10%
Влада	0	6%	0
Безпека	27%	17%	20%

Коротка шкала тривоги, депресії та ПТСР.

Табл.3.20.

Результати первинного скринінгу проявів тривоги, депресії та ПТСР.

Групи/ Прояви	Група 1	Група 2	Група 2 після програми
Процентне співвідношення	29%	34%	30%
Найчастіша скарга	Роздратування, поганий настрій – 63% респондентів Труднощі із засинанням, погіршення сну – 49 % респондентів	Роздратування, поганий настрій – 69% респондентів Труднощі із засинанням, погіршення сну – 49 % респондентів	Роздратування, поганий настрій – 50% респондентів Труднощі із засинанням, погіршення сну – 40 % респондентів

Як бачимо, після психокорекційної програми спостерігаються наступні тенденції:

1. Незначні зміни у стилях виховання: прослідковуються вибір і бік високого рівня Прийняття та Кооперації. Інші стилі за кількістю респондентів залишились без змін. Це можна пояснити тим, що на стиль виховання впливаю сума інших факторів, що не є предметом дослідження нашої роботи. А також, варто зауважити, що даних феномен (стиль виховання) не може так швидко зазнати змін як після однієї корекційної програми. Важливо, що спостерігаємо незначні зміни після повторного тестування – це говорить про

відповідний перелік чинників, визначених у результаті кореляційного та факторного аналізів.

2. Незначні зміни у показнику рівня реактивної тривожності: спостерігаємо зниження. Показники рівня особистісної тривожності залишились без змін. Також, такі результати доводять, що тривожність піддається впливу на рівня ситуативної, але особистісна тривожність як властивість наразі не залежить від завдань корекційної програми. Можна припустити, що між проведенням програми та повторним тестуванням пройшло недостатньо часу для виявлення змін.

3. Незначні зміни у цінностях: вибір дещо в сторону універсалізму від влади і самостійності, що, припускаємо, вплинуло на незначні зміни у виборі стилів авторитарна гіперсоціалізація та «маленький невдаха». Тобто, актуалізувались цінності захисту усіх, рівності, об'єднання, турбота про благополуччя.

4. Не немає змін у проявах травматизації: третина опитаних має появи тривоги, депресії та ПТСР. Це пов'язано із тим, що даний тривожний розлад потребує психотерапевтичного втручання, а також, корекційна програма мала на меті тривожність іншої спрямованості. Однак, прослідковується деяке поліпшення стосовно скарг в поодиноких випадках.

Таким чином, доводиться коректне визначення основних чинників, що визначають вибір того чи іншого стилю виховання в залежності від рівня тривожності, вплив на них і незначні зміни. Варто зауважити, що дану результативність можна пояснити впливом інших факторів, що суттєво впливають на тривожність: переїзд до Польщі, зміна роботи, думки про дім і воєнні дії, щоденний виклик для власної особистості (нова мова, оточення, правила і закони).

Підвищити ефективність можливо шляхом вибору більш тривалої корекційної програми із застосуванням методів арт-терапії, що зарекомендувала себе як продуктивна у роботі із тривожністю.

Рекомендації матерям за Гіппенрейтер Ю.Б. щодо базисних положень сімейного виховання:

1. Приймати свою дитину безумовно: через підтримку, підбадьорення, ласкаві дотики та інші прийоми задовольняти потребу у приналежності, важливості існування дитини у цьому світі.

2. Уважно спостерігати за бажаннями та інтересами дитини у контексті її розвитку: вона досягне успіху у тій сфері, де буде особисто зацікавлена.

3. Заохочувати та підтримувати успіхи дитини: здібності потребують також постійної праці, розвитку та вдосконалення.

4. Відповідально створювати сімейну систему цінностей, яка ґрунтується на радісних переживаннях: святкувати те, що важливе для дитини.

5. Створювати маленькі ритуали, які будуть систематично проявляти цікавість матері до справ дитини.

6. Прислухатись до побажань дитини: допомагати якщо вона просить і не допомагати якщо не просить.

7. Працювати над поступовим збільшенням відповідальності дитини за свої справи і власним невтручанням.

8. Усвідомлено дозволяти дитині робити помилки і виправляти їх, розбиратися із наслідками своїх рішень.

9. Обережно та уважно підходити до обов'язків дитини: відповідно до її віку, здібностей, інтересу, стримуючи власні надмірні очікування.

10. Зосереджуватись над невірними діями ніж осуджувати дитину за почуття, якщо має місце проблемна ситуація.

11. Почуття власні та дитини як окремий вид взаємодії, розуміння, навчання – потрібно навчати дитину розуміти свої почуття, емоції, переживання; висловлювати свої почуття; допомагати з навичками проживання та самоконтролю.

12. Правила, санкції, обмеження – мають бути зрозумілими та не вступати у конфлікт із базовими потребами дитини.

13. Врахування думки дитини при вирішенні конфліктів, спільне розмірковування над варіантами поведінки, вчинків, дій [20, С.284-286].

Висновки до розділу 3.

Дослідження проходило за участі двох груп матерів-українок: перша група перебувала в Україні, друга – в Польщі. Після підрахунку даних за шкалами психодіагностичних методик, було проведено кореляційний та факторний аналізи. Кореляційний аналіз показав наявність та особливість впливу між стилем виховання, а факторний – наповнення та особливості взаємодії між досліджуваними параметрами: можна констатувати, що найбільш значимі, сильні зв'язки є між особистісною тривожністю та стилями виховання Авторитарна гіперсоціалізація (у двох досліджуваних групах) та стилем «маленький невдаха» - у групі 2. Значимі зв'язки між рівнем реактивної тривожності та стилями кооперація, симбіоз, прийняття-відкидання прослідковуються у другій групі, та стилем авторитарна гіперсоціалізація в першій групі. Також, знайдено і описано кореляційні зв'язки між шкалами методик «Портрет цінностей» Ш. Шварца та короткою шкалою тривоги, депресії та ПТСР.

На основі даних математико-статистичних розрахунків можна сформулювати основні чинники, що визначають вибір того чи іншого стилю виховання в залежності від рівня тривожності:

- розподіл значимості;
- визначення меж;
- підтримка у прагненнях.

Ґрунтуючись виявлених чинник, було розроблено психокорекційну програму мета якої - зниження рівня тривожності матерів з дітьми молодшого шкільного віку. Після її проведення та повторного тестування виявлено зміни у вибір і бік високого рівня Прийняття та Кооперації за

стилями виховання; зниження рівня реактивної тривожності (незначні); незначні зміни у цінностях: вибір дещо в сторону універсалізму від влади і самостійності; прослідковується деяке поліпшення стосовно скарг в поодиноких випадках за діагностикою проявів психологічної травматизації.

ВИСНОВКИ

За результатами теоретичного та емпіричного дослідження виявлено:

1. Підходи до розуміння виховання та його стилів орієнтуються на процес, на результат або роблять наголос на взаємодії. За робочі визначення після аналізу наукової літератури обрано наступні:

Виховання – процес, двостороння взаємодія та самовизначення особистості як результат; постійний вибір, що ґрунтується на попередньо сформованих пріоритетах та системі цінностей (Ж. Піаже, Л.Колберг, Л.В. Лохвицька, В. Семиченко, Т. Сенько).

Стили виховання:

- авторитарний, демократичний, ліберальний (А. Макаренко);
- авторитарний, демократичний, ліберальний, потуральний, нестійкий, змагальний, розважливий, запобігливий, контролюючий, співчутливий, гармонійний (А.Е. Личко, Е.Г. Ейдемільер).

Описані два підходи щодо факторів тривожності у матерів з дітьми молодшого шкільного віку:

А) зовнішні (соціум, місцезнаходження, фактори непереборної сили); внутрішні (невідповідність між очікуваннями та їх реалізацією, невпевненість, невдоволеність своїм життям).

Б). загальні і специфічні: ті, що не залежать від особливостей ситуації і особистість переживає високий рівень ситуативної тривожності; специфічні стресори, що належать до сфери особливостей сприймання особистістю лише певних ситуацій як загрозливих.

Тривожність – властивість людини перебувати в стані підвищеного неспокою, відчувати страх і тривогу в специфічних соціальних ситуаціях, яка постійно або ситуаційно проявляється (Р.С. Немов).

- Ситуативна тривожність – реакція на стресову ситуацію, що може бути різною за інтенсивністю та динамічністю.
- Особистісна тривожність – стійка індивідуальна характеристика, яка відображає схильність суб'єкта до тривоги та сприймання більшості ситуацій як загрозливі (Ч.Д. Спілбергер).

2. У результаті теоретико-методичного та методологічного аналізу було окреслено теоретичну та емпіричну моделі дослідження, сформовано вибірку. Дослідження проходило за участі двох груп матерів-українок: перша група перебувала в Україні, друга – в Польщі. Після підрахунку даних за шкалами психодіагностичних методик, було проведено опрацювання даних у програмі SPSS (версія 15.0) для визначення головних чинників досліджуваних параметрів та наявних кореляційних зв'язків. Основними методами виступили кореляційний та факторний аналізи.

3. Кореляційний аналіз показав наявність та особливість впливу між стилем виховання, а факторний – наповнення та особливості взаємодії між досліджуваними параметрами: доведено, що найбільш значимі, сильні зв'язки є між особистісною тривожністю та стилями виховання Авторитарна гіперсоціалізація (у двох досліджуваних групах) та стилем «маленький невдаха» - у групі 2. Значимі зв'язки між рівнем реактивної тривожності та стилями кооперація, симбіоз, прийняття-відкидання прослідковуються у другій групі, та стилем авторитарна гіперсоціалізація в першій групі. Також, знайдено і описано кореляційні зв'язки між досліджуваними феноменами та шкалами методик «Портрет цінностей» Ш. Шварца, короткою шкалою тривоги, депресії та ПТСР.

На основі даних математико-статистичних розрахунків, знайдених кореляційних зв'язків, вивчення факторної структури було сформовано основні чинники, що визначають вибір стилю виховання в залежності від рівня тривожності:

1). Розподіл значимості – надання оцінок для дитини, для оточуючих, для себе. Чим більший рівень особистісної тривоги – тим менше

усвідомлення спроможності дитини справлятися із своїм рівнем задач. І контроль дитини як захист, визнання її нездатною впливати на навколишній світ. Емоційний стан матері визначає дане знецінення. Оточуючі визначаються як більш значимі, важливі, їм надається більше привабливих властивостей.

2). Визначення меж – високий рівень особистісної тривожності зумовлює відсторонення від дитини, від свого бачення як має себе поводити «гарна мати», і також є важливим займатись і власним життя – насолоджуватись, реалізуватись, проявлятись.

3). Підтримка у прагненнях – визначення прагнень дитини та як матір бачить ці прагнення, також, чи подобається бути матір'ю взагалі якщо дитини не досягає (не розділяє інтереси) того, що хоче мати, чи можна насолоджуватись материнством якщо воно уявлялось інакше. При визначення факторів комфорту – знижується рівень реактивної тривожності у матері.

4. Після проведення психокорекційної програми та повторного тестування спостерігаються наступні тенденції:

- Незначні зміни у стилях виховання: прослідковуються вибір і бік високого рівня Прийняття та Кооперації. Інші стилі за кількістю респондентів залишились без змін. Це можна пояснити тим, що на стиль виховання впливає сума факторів, що не є предметом дослідження нашої роботи. А також, варто зауважити, що даних феномен (стиль виховання) не може так швидко зазнати змін як після однієї корекційної програми. Важливо, що спостерігаємо незначні зміни після повторного тестування – це говорить про відповідний перелік чинників, визначених у результаті кореляційного та факторного аналізів.
- Незначні зміни у показнику рівня реактивної тривожності: спостерігаємо зниження. Показники рівня особистісної тривожності залишились без змін. Також, такі результати доводять, що тривожність

піддається впливу на рівня ситуативної, але особистісна тривожність як властивість наразі не залежить від завдань корекційної програми. Можна припустити, що між проведенням програми та повторним тестуванням пройшло недостатньо часу для виявлення змін.

- Незначні зміни у цінностях: вибір дещо в сторону універсалізму від влади і самостійності, що, припускаємо, вплинуло на незначні зміни у виборі стилів авторитарна гіперсоціалізація та «маленький невдаха». Тобто, актуалізувались цінності захисту усіх, рівності, об'єднання, турбота про благополуччя.
- Не немає змін у проявах травматизації: третина опитаних демонструє ознаки тривоги, депресії та ПТСР. Це пов'язано із тим, що даний тривожний розлад потребує психотерапевтичного втручання, а також, корекційна програма мала на меті тривожність іншої спрямованості. Однак, прослідковується деяке поліпшення стосовно скарг в поодиноких випадках.

Таким чином, доводиться коректне визначення основних чинників, що визначають вибір стилю виховання в залежності від рівня тривожності, вплив на них і незначні зміни. Підвищити ефективність можливо шляхом вибору більш тривалої корекційної програми із застосуванням методів арт-терапії, що зарекомендувала себе як продуктивна у роботі із тривожністю.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. **Видра О.Г.** Вікова та педагогічна психологія [Електронний ресурс].
Режим доступу:
https://pidru4niki.com/20080215/psihologiya/psihologiya_vihovannya_osob_istosti (дата звернення 21.03.2023)
2. **Локк Дж.** Мысли о воспитании // Педагогические сочинения: пер. с англ. Ю.М. Давидсона. М.: Гос. учеб.-пед. изд-во Наркомпроса РСФСР, 1939. С.67-224
3. **Бех І.Д.** Особистість у контексті орієнтирів розвивального виховання // Інноватика у вихованні : зб. наук. пр. РДГУ. Рівне: РДГУ, 2015. Вип. 1. С. 7-13.
4. **Битинас Б.П.** Процесс воспитания: приобщение к ценностям. М. : Просвещение, 1996. – 420с.
5. **Сухомлинський В.О.** Батьківська педагогіка. К.: Радянська школа, 1978. 264 с.
6. **Гончаренко С.** Український педагогічний словник. Либідь, 1997. 376 с.
7. **Рубинштейн С.Л.** Проблемы общей психологии. Педагогика, 1973. 416с.
8. **Лохвицька Л.В.** Концепції морального виховання особистості в сучасній американській психологічній науці [Електронний ресурс] // Вісник психології і педагогіки, 2015. Режим доступу:
https://www.psyh.kiev.ua/%D0%9B%D0%BE%D1%85%D0%B2%D0%B8%D1%86%D1%8C%D0%BA%D0%B0_%D0%9B.%D0%92._%D0%9A%D0%BE%D0%BD%D1%86%D0%B5%D0%BF%D1%86%D1%96%D1%97_%D0%BC%D0%BE%D1%80%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D0%BE_%D0%B2%D0%B8%D1%85%D0%BE%D0

[%B2%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F_%D0%BE%D1%81%D0%BE%D0%B1%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%81%D1%82%D1%96_%D0%B2_%D1%81%D1%83%D1%87%D0%B0%D1%81%D0%BD%D1%96%D0%B9_%D0%B0%D0%BC%D0%B5%D1%80%D0%B8%D0%BA%D0%B0%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D1%96%D0%B9_%D0%BF%D1%81%D0%B8%D1%85%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D1%96%D1%87%D0%BD%D1%96%D0%B9_%D0%BD%D0%B0%D1%83%D1%86%D1%96](#) (дата звернення 10.04.2023)

9. **Семиченко В.А.** Мистецтво взаєморозуміння // Психологія та педагогіка сімейного спілкування : навч. посіб. К.: Веселка, 1998. 209 с.
10. **Сенько Т.В.** Психология взаимодействия. Личность в семейном социуме: учебное пособие : в 5 ч. Минск: Карандашев, 2000. Ч. 3. 288 с.
11. **Конопельцева О.Г.** Традиції сімейного виховання дітей у Франції [Електронний ресурс]: автореф. дис. ... канд.пед.наук: спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / О.Г. Конопельцева; Харків, 2019. 22с. Режим доступу: http://hnpu.edu.ua/sites/default/files/files/2019/06/AVTOREFERAT_Konopeltseva.pdf (дата звернення 10.04.2023)
12. **Шинкарук В.Д.** Теорія та історія соціального виховання в зарубіжних країнах (для студентів напряму підготовки «Соціальна педагогіка») [Електронний ресурс]. К.:ЦП «Компринт», 2015. 236 с. Режим доступу: https://pedagogy.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2018/02/%D0%A8%D0%B8%D0%BD%D0%BA%D0%B0%D1%80%D1%83%D0%BA_%D0%A2%D0%B5%D0%BE%D1%80%D1%96%D1%8F_%D1%96%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%80%D1%96%D1%8F-%D1%81%D0%BE%D1%86%D1%96%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D0%BE-%D0%B2%D0%B8%D1%85%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F.pdf (дата звернення 2.04.2023)

- 13.Алексєєнко Т.Ф.** Концептуалізація соціально-педагогічних основ сучасного сімейного виховання [Електронний ресурс] : дис. ... докт. пед. наук.: 13.00.05. Київ, 2017. 573 с. Режим доступу: https://lib.iitta.gov.ua/708598/1/Alieksieienko_dis.pdf (дата звернення 01.04.2023)
- 14.Бойчук П.М.** Педагогічний аналіз концепцій сімейного виховання А.С. Макаренка та В.О. Сухомлинського [Електронний ресурс] // Вісник Запорізького національного університету. 2008. №1. С.13-18. Режим доступу: https://web.znu.edu.ua/herald/issues/2008/ped_2008_1/2008-26-06/boychuk.pdf (дата звернення 3.04.2023)
- 15.Зайченко І.В.** Педагогіка : навч. посібник для студентів вищих педагогічних навчальних закладів, 2-е вид. К.: «Освіта України», «КНТ», 2008. 528 с. Режим доступу: https://pidru4niki.com/17370324/pedagogika/osnovi_simeynogo_vihovanny_a (дата звернення 25.03.2023)
- 16.Чекер Я.В.** Вплив батьківського ставлення на особливості міжособистісного спілкування в підлітковому віці [Електронний ресурс]// Актуальні проблеми психології. Т7. Вип.16. Режим доступу: http://ecopsy.com.ua/data/zbirki/2008_16/sb16_43.pdf (дата звернення 22.03.2023)
- 17.Комплієнко І.О.** Психологічні особливості дезадаптивних взаємостосунків одного з батьків та старшокласника в неповній сім'ї // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Психологія» : науковий журнал. Острог : Вид-во НаУОА, червень 2020. № 11. С.62-67. Режим доступу: https://eprints.oa.edu.ua/8358/1/NZ_Vyp_11_Psykhology.pdf (дата звернення 30.03.2023)
- 18.Кравченко Т.В.** Сучасна сім'я в контексті її виховної функції [Електронний ресурс]. Режим доступу:

https://library.udpu.edu.ua/library_files/psuh_pedagog_prob1_silsk_shkolu/2/visnuk_25.pdf (дата звернення 12.04.2023)

- 19.Кротенко В.І., Заставна І.С.** Вплив стилю сімейного виховання на формування акцентуацій характеру у підлітків [Електронний ресурс] // Науковий часопис. Спеціальна психологія. Режим доступу: <http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/8956/Krotenko%20V.I.%2C%20Zastavna%20I.S..pdf?sequence=1&isAllowed=y> (дата звернення 13.04.2023)
- 20.Власова О.І.** Педагогічна психологія: навч. посібник. К.: Либідь, 2005. 400с.
- 21.Сімейне виховання** (упор. І. В. Гребенников. Л. В. Ковінько). М., 1990. 314с.
- 22.Карвацька Н.** Наслідки різних стилів виховання дітей [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.bsmu.edu.ua/blog/5984-naslidki-riznih-stiliv-vihovannya-ditey/> (дата звернення 25.03.2023)
- 23.Тарасюк Л.М.** Стиль батьківського виховання як чинник формування міжособистісної взаємодії дітей у дошкільному віці [Електронний ресурс] // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Психологія і педагогіка». Вип. 26. 2014. С.125-127. Режим доступу: <https://core.ac.uk/download/pdf/32257806.pdf> (дата звернення 28.03.2023)
- 24.Коробко С.Л.** Робота психолога з молодшими школярами: Метод. посіб.. К., 2014. 416с.
- 25. Костюк Г.С.** Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості. Видавництво: Радянська школа, 1989. 608с.
- 26.Сухомлинський В.О.** Серце віддаю дітям. Х., 2012. 547с.
- 27.Дичківська І.М., Поніманська Т.І.** Марія Монтессорі: теорія і технологія : навчально методичний посібник. К., 2006. 342 с.

- 28.Корнієнко С.М.** Особливості педагогічної співпраці родини та школи у вихованні молодших школярів // Науковий вісник Кременецької обласної гуманітарно-педагогічної академії ім. Т. Шевченка. Серія: Педагогіка. 2018. Вип. 10. С. 162-170.
- 29.Москаленко В.В.** Психологія соціального впливу: навчальний посібник. К. : Центр учбової літератури, 2007. 448 с.
- 30.Немов Р.С.** Психология: в 3-х т. Т. 3. М.: Владос, 2001. 631с.
- 31.Кричфалушій М., Гнітецький Л., Швай О., Тарасюк В.** Самооцінка стану тривожності в студентів третього курсу заочної форми навчання в реальних умовах навчальної діяльності // Фізичне виховання, спорт і культура здоров'я у сучасному суспільстві: зб. наук. пр. Луцьк, 2015. № 4(32). С. 19–23.
- 32.Галієва О.** Теоретичний аналіз поняття тривожності [Електронний ресурс]// Теорія і практика сучасної психології: збір. наук. праць. 2018. №6. С. 107-110. Режим доступу: file:///C:/Users/Dell/Downloads/TEORETICNIJ_ANALIZ_PONATTA_TRIVOZNIST.pdf (дата звернення 1.04.2023)
- 33.Калюжна Є.М.** Психологічні механізми особистісної тривожності у підлітковому віці : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07. Київ, 2008. 27 с.
- 34.Тиллих П.** Мужество быть / Пер. с англ. О. Седаковой. Київ : Дух і Літера, 2013. 200с.
- 35.Козляковський П.А.** Загальна психологія [Електронний ресурс]: навч.посіб. 2004. С.104-109. Режим доступу: <https://lib.chmnu.edu.ua/pdf/posibnuku/160/29.pdf> (дата звернення 10.04.2023)
- 36.Rycroft С.** Anxiety and neurosis [Електронний ресурс] // Journal of Analytical Psychology. London, Allen Lane, The Penguin Press, 1968. P. 160 – 305. URL: <https://pep-web.org/browse/document/JOAP.014.0202A> (дата звернення 13.04.2023)

- 37.Ясточкіна І.** Особистісна тривожність як соціально-психологічна проблема [Електронний ресурс] // Вісник Львівського університету. Серія психологічні науки. 2020. Вип. 6. С. 165–170. Режим доступу: http://psy-visnyk.lnu.lviv.ua/archive/6_2020/26.pdf (дата звернення 9.04.2023)
- 38.Яремко Р.Я., Гродська В.М., Дзюбак А.В., Ільків Х.В.** Теоретичне дослідження проблеми тривожності особистості у психологічній літературі [Електронний ресурс] // «Молодий вчений». 2022. № 5 (105) травень. Режим доступу: <https://molodyivchenyi.ua/index.php/journal/article/view/4783/4701> (дата звернення 2.04.2023)
- 39.Ільків Х.** Результати дослідження тривожності особистості в юнацькому віці // Видатні постаті психології: історія, сучасність і перспективи : матеріали VIII регіонального наукового семінару (10 травня 2022 р., м. Львів). Львів, 2022. С. 66–68.
- 40.Данчук Ю.П., Чеканська О.А.** Особливості психологічного здоров'я матерів, які виховують дітей у неповних сім'ях [Електронний ресурс] // Проблеми сучасної психології. 2015. Вип. 29. С. 740-751. Режим доступу: <http://journals.uran.ua/index.php/2227-6246/article/view/158395/157748> (дата звернення 2.04.2023)
- 41.Прихожан А.М.** Тревожность у детей и подростков: психологическая природа и возрастная динамика. В: Издательство НПО «МОДЭК», 2000. 304 с.
- 42.Ханин Ю.Л.** Межличностная и внутригрупповая тревога в условиях значимой совместной деятельности // Вопросы психологии. 1991. № 5. С.56–64.
- 43.Корнієнко С.** Уроки для батьків [Електронний ресурс] // Початкова школа. 2014. № 6. С. 59-63. Режим доступу: file:///C:/Users/Dell/Downloads/Psh_2014_6_16.pdf (дата звернення 28.03.2023)

- 44.Горобець І.А.** Формування здорового способу життя молодших школярів як історико-педагогічна проблема (50-90 рр. ХХ ст.) // Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету. Серія «Педагогічні науки». 2017. Вип. 36. С. 53-57.
- 45.Ковальчук О.** Виникнення тривожності у дітей та профілактика страхів [Електронний ресурс] // Психолог. 2009. № 11-12. С. 22-23. Режим доступу: <http://studscientist.kubg.edu.ua/index.php/journal/article/view/55/57> (дата звернення 1.04.2023)
- 46.Житарюк В.** Аксіопсихологічні передумови розвитку моральності молодших школярів // Психологія особистості. 2012. № 1. С. 50-58.
- 47.Бітякова М.Р.** Організація психологічної роботи в школі. М.: Досконалість, 1997. С. 77–79.
- 48.Кузікова С.Б.** Теорія і практика вікової психокорекції: навч. посіб. Суми: «Університетська книга», 2006. 384 с.
- 49.Гелюх О., Смілянська Н.** Корекційна програма «Тривожні діти» (5-10 років) // Психолог. 2009. № 24 (360), червень. С. 3–9.
- 50.Гринечко А.Я.** Характер впливу тривожності на соціально-перцептивні аспекти взаємин в діаді учень – вчитель // Проблеми сучасної психології: Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету ім. І. Огієнка, Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / За ред. С. Д. Максименка, Л. А. Онуфрієвої. Вип. 10. Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2010. С. 168–177.
- 51.Хоржевська І.М., Пушкаревська Н.О.** Вплив тривожності матері на емоційне здоров'я дошкільника // Психологія особистості. Вип. 32. 2021. С.129-132. Режим доступу: <http://habitus.od.ua/journals/2021/32-2021/22.pdf> (дата звернення 26.03.2023)
- 52.Петренко О.Б.** Трансформація ідеї материнської педагогіки від Я.А.Коменського до В.О. Сухомлинського [Електронний ресурс] // Інноватика у вихованні. Збірник наукових праць. Рівне, 2018. Вип.8.

- Режим доступу: <https://ojs.itup.com.ua/index.php/iiu/article/view/29/60>
(дата звернення 07.04.2023)
- 53.** Як психологічний стан батьків впливає на дитину [Електронний ресурс]. Освітній омбудсман України. 2022р. Режим доступу: <https://eo.gov.ua/yak-psykholohichnyy-stan-batkiv-vplyvaie-na-dytnu/2022/12/08/> (дата звернення 06.04.2023)
- 54.** Alisha M. Hardman. Parental stress [Електронний ресурс]. URL: <https://extension.umn.edu/stress-and-change/parental-stress> (дата звернення 8.04.2023)
- 55.** Miriam S. Johnson. Parenting in a Pandemic [Електронний ресурс]: Parental stress, anxiety and depression among parents during the government-initiated physical distancing measures following the first wave of COVID-19. URL: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/epdf/10.1002/smi.3120> (дата звернення 11.04.2023)
- 56.** Коберник Л.О. Роль та місце ціннісних орієнтацій у формуванні особистості. Наука і освіта // Науково-практичний журнал південного наукового центру АПН України. 2008. № 4-5. С. 28–33.
- 57.** Матяж С.В., Березянська А.О. Класифікація цінностей та ціннісних орієнтацій особистості [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://kse.ua/wp-content/uploads/2020/08/Npchdusoc_2013_225_213_7.pdf (дата звернення 2.04.2023)
- 58.** Хартман О. Соціально-психологічний аналіз життєвих цінностей батьків дітей дошкільного віку [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://lib.iitta.gov.ua/6220/1/%D0%94%D0%BE%D0%BA%D1%83%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D1%82_Microsoft_Office_Word.Pdf
(дата звернення 3.04.2023)
- 59.** Ієрархія цінностей населення Сходу та Півдня України: етнополітичний аспект в умовах російської агресії : монографія / авт.

- кол.: В.А. Войналович (керівник, наук. ред.), В.Є. Єленський, О.Я. Калакура, В.О. Котигоренко, В.М. Кулик, Ю.О. Ніколаєць, Ю.М. Поліщук, М.Ю. Рябчук. Київ: ІПіЕнД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2021. 344 с. Режим доступу: <https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2022/05/Maket-Ierarkhyia.pdf> (дата звернення 26.03.2023)
- 60.Омельченко Я.М.** Вплив тривожних станів різної інтенсивності на навчальну успішність молодших школярів // Міжнародний науковий форум : соціологія, психологія, педагогіка, менеджмент. 2009. Вип. 1. С. 190-200.
- 61.Мельникович У.** Особливості батьківського виховання як чинник формування ціннісної сфери школярів [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/4710/1/%D0%9C%D0%B5%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B8%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%87%20%D0%A3%D0%BB%D1%8F%D0%BD%D0%B0%20%D0%B1%D0%B0%D0%BA%D0%B0%D0%BB%D0%B0%D0%B2%D1%80.%20%D0%9A%D0%B2%D0%B0%D0%BB%D1%96%D1%84%D1%96%D0%BA%D0%B0%D1%86%D1%96%D0%B9%D0%BD%D0%B0%20%D1%80%D0%BE%D0%B1%D0%BE%D1%82%D0%B0.pdf> (дата звернення 26.03.2023)
- 62.** Стрес під час війни: як зібрати себе до купи? Поради нейрофізіолога. Режим доступу: <http://www.nrcu.gov.ua/news.html?newsID=100794> (дата звернення 18.03.2023)
- 63.Кубай Д., Горбаль А.** Відкритий посібник з відкритих даних для громадських організацій, журналістів, і не тільки...[Електронний ресурс]. Київ, 2016. Режим доступу: <https://socialdata.org.ua/manual/> (дата звернення 13.04.2023)

- 64. Варга А.Я.** Системная семейная психотерапия. Краткий лекционный курс. СПб.: Речь, 2001. 144 с.
- 65. Малкіна-Пих І.Г.** Психосоматика: Довідник практичного психолога [Електронний ресурс]. - М.: Изд-во Ексмо, 2005. 992 с. Режим доступу: <http://ibib.ltd.ua/225-shkala-reaktivnoy-lichnostnoy-trevojnosti-35779.html> (дата звернення 11.04.2023)
- 66. Субашкевич І.Р.** Формування ціннісно-сислової сфери студентів педагогічних спеціальностей засобами медіапсихологічних технологій. Львів: Растр-7, 2016. 60с. Режим доступу: https://pedagogy.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2016/12/book_Subashkevich-1.pdf (дата звернення 6.03.2023).
- 67. Семків І.І.** Адаптація методики Ш. Шварца «Портрет цінностей» // Практична психологія та соціальна робота : щоміс. наук.-практ. освітньо- метод. журн. / Ін-т психології ім. Г. С. Костюка АПН України. К. : Социс-прес, 2013. № 1. С. 12-28
- 68.** Збірник методик для діагностики негативних психічних станів військовослужбовців: методичний посібник / Агаєв Н.А., Кокун О.М., Пішко І.О., Лозінська Н.С., Остапчук В.В., Ткаченко В.В. К.: НДЦ ГП ЗСУ, 2016. 234 с. Режим доступу: https://lib.iitta.gov.ua/107163/1/%D0%9F%D0%BE%D1%81%D1%96%D0%B1%D0%BD%D0%B8%D0%BA%20%D0%9D%D0%9F%D0%A1_16.pdf (дата звернення 10.03.2023)
- 69. Туриніна О.Л.** Методологія та методи психологічного дослідження: навч.- метод. посіб. Київ : ДП “Вид. дім “Персонал”, 2018. 206 с.
- 70.** Основи реабілітаційної психології: подолання наслідків кризи. Навч.посібник. Том 1. Київ, 2018. 208с. Режим доступу: <https://www.osce.org/files/f/documents/a/a/430805.pdf> (дата звернення 12.04.2023)

- 71. Федорчук В.М.** Тренінг особистісного зростання [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://pidru4niki.com/1584072063004/psihologiya/trening_osobistisnogo_zrostannya (дата звернення 6.04.2023)
- 72. Карпенко Є.** Основи психотренінгу: навч. посібник. Дрогобич, 2015. 78с. Режим доступу: <https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/2360/1/%D0%9A%D0%B0%D1%80%D0%BF%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE%20%D0%84.%D0%92.%20%D0%BE%D1%81%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B8%20%D0%BF%D1%81%D0%B8%D1%85%D0%BE%D1%82%D1%80%D0%B5%D0%BD%D1%96%D0%BD%D0%B3%D1%83.pdf> (дата звернення 7.04.2023)
- 73. Надвинична Т.Л.** Діяльність психологічної служби університету в умовах дистанційного навчання [Електронний ресурс] // Матеріали Всеукраїнського круглого столу «Актуальні проблеми напрямків психологічної роботи в закладах вищої освіти» (16 червня 2021 року, Вищий навчальний приватний заклад «Дніпровський гуманітарний університет»): збірник доповідей та тез. Дніпро: ВНПЗ «ДГУ», 2021. с.112. Режим доступу: <https://dgu.edu.ua/files/images/pages/other/mnpz/16082021.pdf> (дата звернення 5.04.2023)
- 74. Осика О.В., Осика К.С.** Теорія і практика психокорекційної роботи: навч. посібник. Слов'янськ, 2016. 111с. Режим доступу: <https://ddpu.edu.ua/images/stories/news/2016/NMR/posibniki/PRPSH/Teoriya%20i%20praktika%20psixokorekciynoi%20roboti.pdf> (дата звернення 6.04.2024)
- 75. Андрушко Я.С.** Психокорекція: навч.-метод. посібник. Львів: ЛьвДУВС, 2017. 212 с. Режим доступу: <https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/344/1/%D0%90%D0%BD%D0%B4%D1%80%D1%83%D1%88%D0%BA%D0%BE%20%D0%>

[BF%D1%81%D0%B8%D1%85%D0%BE%D0%BA%D0%BE%D1%80%D0%B5%D0%BA%D1%86%D1%96%D1%8F.pdf](#) (дата звернення 5.04.2023)

76.Красва О.А. Психокорекція: робоча програма навчальної дисципліни [Електронний ресурс]. Київ, 2020. Режим доступу: https://www.il.kubg.edu.ua/images/2020-2021/KPP/robochi_prohramy_2020/3_%D0%BA%D1%83%D1%80%D1%81_0866_20.pdf (дата звернення 6.04.2023)

77.Вічалковська Н.К., Мушкевич М.І. Техніки психодрами в психокорекційній роботі [Електронний ресурс]. Методичні матеріали для забезпечення самостійної та індивідуальної роботи студентів з дисципліни «Арт-терапевтична реабілітація та експериментально-психологічний театр». Луцьк: СНУ ім. Л.Українки, 2018. 17с. Режим доступу: https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/19124/3/tekhn_psyhodr.pdf (дата звернення 7.04.2023)

78.Смирнова И., Панкратова Е., Мартынова Н. Анализ данных в программе SPSS для начинающих социологов. Эдиториал УРСС. 2016. 200с.

79.Психологія молодшої сім'ї : монографія / Мушкевич М.І., Федоренко Р.П., Магдисяк Л.І., Дучимінська Т.І. Луцьк : Вежа-Друк, 2018. 235 с.

80.Батьківство без стресу. Тренінгова програма: посібник для спеціалістів. UNICEF. Режим доступу: <http://psychologdcpp.in.ua/wp-content/uploads/2022/01/%D0%A2%D0%A0%D0%95%D0%9D%D0%86%D0%9D%D0%93%D0%9E%D0%92%D0%90-%D0%9F%D0%A0%D0%9E%D0%93%D0%A0%D0%90%D0%9C%D0%90-%D0%91%D0%90%D0%A2%D0%AC%D0%9A%D0%86%D0%92%D0%A1%D0%A2%D0%92%D0%9E-%D0%91%D0%95%D0%97->

[%D0%A1%D0%A2%D0%A0%D0%95%D0%A1%D0%A3.pdf](#)

(дата

звернення 2.05.2023)

81. Батьківство в радість. Тренінговий курс з формування батьківської компетентності / Г. М. Лактіонова, І. Д. Зверєва. Вид. 2-ге, перероб. та доповн. К.: Фенікс, 2016. 268 с.

ДОДАТКИ

Додаток А

Тест-опитувальник батьківського ставлення (ОРО) А. Варги, В. Століна

1. Я завжди співчуваю своїй дитині.
2. Я вважаю своїм обов'язком знати все, що думає моя дитина.
3. Я поважаю свою дитину.
4. Мені здається, що поведінка моєї дитини значно відхиляється від норми.
5. Потрібно довше тримати дитину в стороні від реальних життєвих проблем, якщо вони її травмують.
6. Я відчуваю до дитини почуття розчарування.
7. Хороші батьки захищають дитину від труднощів життя.
8. Моя дитина часто неприємна мені.
9. Я завжди намагаюся допомогти своїй дитині.
10. Бувають випадки, коли знущальне ставлення до дитини приносить їй велику користь.
11. Я відчуваю досаду стосовно своєї дитини.
12. Моя дитина нічого не доб'ється у житті.
13. Мені здається, що потішаються над моєю дитиною.
14. Моя дитина часто робить такі вчинки, які, крім презирства, нічого не заслуговують.
15. Для свого віку моя дитина трошки незрілий.
16. Моя дитина спеціально поводить себе погано, щоб досадити мені.
17. Моя дитина, як губка, вбирає в себе все погане.

18. При всьому старанні моєї дитини важко навчити хорошим манерам.
19. Дитину слід тримати в жорстких рамках, тоді з неї виросте порядна людина.
20. Я люблю, коли друзі моєї дитини приходять до нас у дім.
21. Я беру участь в іграх і справах своєї дитини.
22. До моєї дитини липне все погане.
23. Моя дитина не доб'ється успіху в житті.
24. Коли в компанії знайомих говорять про дітей, мені трохи соромно, що моя дитина не така розумна і здібна, як мені б хотілося.
25. Я шкодую своєї дитини.
26. Коли я порівнюю свою дитину з однолітками, вони здаються мені дорослішим і з поведінці, і з судженням.
27. Я з задоволенням проводжу з дитиною весь свій вільний час.
28. Я часто шкодую про те, що моя дитина росте і дорослішає, і з ніжністю згадую її маленькою.
29. Я часто ловлю себе на ворожому ставленні до дитини.
30. Я мрію про те, щоб моя дитина досягла всього того, що мені не вдалося в житті.
31. Батьки повинні пристосовуватися до дитини, а не лише вимагати цього від нього.
32. Я намагаюся виконувати всі прохання моєї дитини.
33. При прийнятті сімейних рішень слід враховувати думку дитини.
34. Я дуже цікавлюся життям своєї дитини.
35. У конфлікті з дитиною я часто можу визнати, що вона по-своєму права.
36. Діти рано дізнаються, що батьки можуть помилятися.
37. Я завжди зважаю на дитину.
38. Я відчуваю до дитини дружні почуття.
39. Основна причина капризів моєї дитини - егоїзм, упертість і лінощі.
40. Неможливо нормально відпочити, якщо проводити відпустку з дитиною.
41. Найголовніше, щоб у дитини було спокійне і безтурботне дитинство.

42. Іноді мені здається, що моя дитина не здатна ні на що хороше.
43. Я поділяю захоплення своєї дитини.
44. Моя дитина може вивести з себе кого завгодно.
45. Я розумію засмучення своєї дитини.
46. Моя дитина часто дратує мене.
47. Виховання дитини - суцільне нервування.
48. Суворі дисципліна в дитинстві розвиває сильний характер.
49. Я не довіряю своїй дитині.
50. За суворе виховання діти потім дякують.
51. Іноді мені здається, що я ненавиджу свою дитину.
52. У моїй дитині більше недоліків, ніж переваг.
53. Я поділяю інтереси своєї дитини.
54. Моя дитина не в змозі що-небудь зробити самостійно, а якщо й зробить, то обов'язково не так.
55. Моя дитина виросте непристосованим до життя.
56. Моя дитина подобається мені такою, якою вона є.
57. Я ретельно стежу за станом здоров'я моєї дитини.
58. Нерідко я захоплююся своєю дитиною.
59. Дитина не повинна мати секретів від батьків.
60. Я невисокої думки про здібності моєї дитини і не приховую цього від неї.
61. Дуже бажано, щоб дитина дружила з тими дітьми, які подобаються її батькам.

Додаток Б

**Шкала самооінки рівня тривожності Спілбергера – Ханіна: визначення
рівня реактивної (ситуативної) тривожності**

№ з/п	Твердження	Варіанти відповідей			
		Ні, це не так	Мабуть, так	Вірно	Цілком вірно
1.	Я спокійний	1	2	3	4
2.	Мені ніщо не загрожує	1	2	3	4
3.	Я знаходжуся в стані напруги	1	2	3	4
4.	Я відчуваю жаль	1	2	3	4
5.	Я почуваю себе вільно	1	2	3	4
6.	Я засмучений	1	2	3	4
7.	Мене хвилюють можливі невдачі	1	2	3	4
8.	Я відчуваю себе відпочилим	1	2	3	4
9.	Я собою не вдоволений	1	2	3	4
10.	Я відчуваю внутрішнє задоволення	1	2	3	4
11.	Я впевнений у собі	1	2	3	4
12.	Я нервую	1	2	3	4

13.	Я не знаходжу собі місця	1	2	3	4
14.	Я напружений	1	2	3	4
15.	Я не почуваю скутості, напруженості	1	2	3	4
16.	Я задоволений	1	2	3	4
17.	Я занепокоєний	1	2	3	4
18.	Я занадто збуджений і мені не по собі	1	2	3	4
19.	Мені радісно	1	2	3	4
20.	Мені приємно	1	2	3	4

Додаток В

**Шкала самооцінки рівня тривожності Спілбергера – Ханіна: визначення
рівня особистісної тривожності**

№ з/п	Твердження	Варіанти відповідей			
		Ні, це не так	Мабуть, так	Вірно	Ціл ком вір но
21.	Я відчуваю задоволення	1	2	3	4
22.	Я дуже швидко втомлююся	1	2	3	4
23.	Я легко можу заплакати	1	2	3	4
24.	Я хотів би бути таким же щасливим, як і інші	1	2	3	4
25.	Я програю від того, що недостатньо швидко приймаю рішення	1	2	3	4
26.	Звичайно я почуваю себе бадьорим	1	2	3	4
27.	Я спокійний, холоднокровний і зібраний	1	2	3	4
28.	Очікувані труднощі звичайно дуже тривожать мене	1	2	3	4
29.	Я занадто переживаю через дрібниці	1	2	3	4
30.	Я цілком щасливий	1	2	3	4

31.	Я приймаю все занадто близько до серця	1	2	3	4
32.	Мені не вистачає впевненості в собі	1	2	3	4
33.	Звичайно я почуваю себе в безпеці	1	2	3	4
34.	Я намагаюся уникати критичних ситуацій і труднощів	1	2	3	4
35.	У мене буває хандра	1	2	3	4
36.	Я задоволений	1	2	3	4
37.	Усякі дрібниці відволікають і хвилюють мене	1	2	3	4
38.	Я так сильно переживаю свої розчарування, що потім довго не можу про них забути	1	2	3	4
39.	Я врівноважена людина	1	2	3	4
40.	Мене охоплює сильне занепокоєння, коли я думаю про свої справи, турботи	1	2	3	4

Додаток Г

Методика Ш. Шварца PVQ «Портрет цінностей» (адаптація Семків І.):

дослідження динаміки зміни цінностей

	НАСКІЛЬКИ ПОДІБНОЮ ДО ТЕБЕ Є ЦЯ ЛЮДИНА					
	Дуже подібна	Така ж як я	Майже така, як я	Як я	Не така як я	Як я
1. Для нього важливо вигадувати щось нове і бути творчим. Він любить все робити оригінально						
2. Для нього важливо бути багатим. Він хоче мати багато грошей і дорогих речей						
3. Для нього важливо, щоб усіх людей у світі вважали рівними. Вважає, що кожен повинен мати рівні шанси у житті						
4. Для нього важливо показати свої здібності. Він хоче, щоб люди захоплювались тим, що він робить						
5. Для нього важливо жити у безпечному середовищі. Він уникає всього, що може						

загрожувати втраті безпеки						
6. Він вважає, що важливо робити багато цікавих речей у житті. Він завжди намагається спробувати щось нове						
7. Він вважає, що люди повинні робити те, що їм говорять. Переконаний, що люди повинні дотримуватися правил завжди, навіть тоді, коли ніхто не бачить						
8. Для нього важливо вислухати думки людей, які відрізняються від нього. Навіть якщо він з ними не погоджується, він все ж хоче їх зрозуміти						
9. Він вважає, що не варто просити більше, ніж вже маєш. Він переконаний, що люди повинні бути задоволені з того, що у них вже є						
10. Він шукає будь-яку нагоду, щоб розважитись. Для нього важливо робити те, що приносить йому задоволення						
11. Йому подобається самостійно вирішувати, що робити. Для нього важливо бути вільним у плануванні та у виборі своєї діяльності						
12. Для нього важливо дбати про близьких людей. Він намагається дбати про їхнє добро						
13. Для нього важливо бути успішним. Він любить вражати інших						
14. Для нього важлива безпека його країни.						

Він вважає, що держава повинна бути на сторожі внутрішньої та зовнішньої загрози						
15. Він любить ризикувати, завжди шукає пригод						
16. Для нього важливо поводити себе правильно. Він намагається уникати вчинків, які для інших здаються помилковими						
17. Йому подобається бути керівником і вказувати іншим, що вони повинні робити. Він хоче, щоб люди робили те, що він каже						
18. Для нього важливо бути вірним своїм друзям. Він хоче присвятити себе близьким людям						
19. Він щиро вірить у те, що люди повинні піклуватись про природу. Для нього важливо доглядати навколишнє середовище						
20. Для нього важливо бути релігійним. Він старається дотримуватися своїх релігійних переконань						
21. Для нього важливою є чистота та порядок. Він зовсім не любить, коли серед речей безлад						
22. Він вважає, що важливо цікавитися багатьма речами. Він цікавий і старається все зрозуміти						
23. Він переконаний, що всі народи у світі повинні жити в гармонії. Поширення ідеї миру між усіма людьми для нього є						

важливим						
24. Він вважає, що бути амбітним – це важливо. Він намагається показати, наскільки він здібний						
25. Він вважає, що все треба робити традиційними способами. Для нього важливо дотримуватися звичаїв, яких його навчили						
26. Для нього важливо насолоджуватись життям та отримувати. Він любить себе розважати						
27. Для нього важливо відповідати потребам інших людей. Він намагається підтримати тих, кого знає						
28. Він переконаний, що завжди повинен виявляти повагу до батьків та старших людей. Для нього важливо бути слухняним						
29. Він хоче, щоб зі всіма були справедливими, навіть із тим, кого він не знає. Для нього важливо захищати слабких у суспільстві						
30. Він любить сюрпризи. Для нього важливо, щоб його життя було цікавим						
31. Він боїться захворіти. Бути здоровим – дуже важливо для нього						
32. Бути попереду у житті дуже важливо для нього. Він все намагається робити краще ніж інші						
33. Для нього важливо прощати людей, які						

його образили. Він намагається побачити хороші сторони в людях і не ображатися						
34. Для нього важливо бути незалежним. Він любить покладатися на себе						
35. Для нього важливо, щоб його країна мала стабільний уряд. Він турбується про забезпечення соціального порядку						
36. Для нього важливо весь час бути ввічливим з іншими людьми. Він намагається ніколи не дратувати та не турбувати інших						
37. Він дуже хоче насолоджуватись життям. Гарне проведення часу є дуже важливим для нього						
38. Для нього важливо бути скромним. Він намагається не привертати до себе увагу						
39. Він завжди хоче бути тим, хто приймає рішення. Він любить бути лідером						
40. Для нього важливо пристосуватися до природи. Він вважає, що люди не повинні змінювати природу						

Додаток Д

Коротка шкала тривоги, депресії та ПТСР: призначена для первинного скринінгу перерахованих симптомів

Твердження	Варіанти відповідей	
	так	ні
Нездатність “розслабитися” (напруженість).		
Роздратування та поганий настрій.		
Вторгнення в свідомість неприємних образів або спогадів про інцидент.		
Неуважність, погане зосередження уваги.		
Сильний смуток, печаль.		
Сильна втома, нестача енергії.		
Потрясіння або паніка.		
Прагнення уникати всього, що нагадує про інцидент або травмуючу подію.		
Труднощі із засипанням, погіршення сну.		
Зниження інтересу до життя, до звичної діяльності, у тому числі – професійної.		

Додаток Е
Факторний аналіз групи 1
Матриця повернутих компонент(а)

	Компонента				
	1	2	3	4	5
Кооперація Н					,685
Симбіоз Н		,692			
Авторитарна гіперсоціалізація Н	-,645				
Маленький невдаха Н		-,629	-,456		
Безпека	-,457	-,474		-,556	
Влада		-,914			
Вторгнення в свідомість неприємних образів або слогадів про інцидент	,475		-,469		
Гедонізм			,545		
Доброзичливість		,497			,591
Досягнення		-,875			
Зниження інтересу до життя, до звичної діяльності, у тому числі - професійної	,732				
Конформізм		,717			
Наявність вищої освіти				,422	,508
Наявність ПТСР	-,859				
Наявність роботи					,682
Нездатність розслабитись (напруженість)	,786				
Неуважність, погане зосередження уваги		,551			
Особистісна тривожність В	,847				
Особистісна тривожність Н	-,452			-,510	-,532
Особистісна тривожність П				,574	,474
Потрясіння або паніка					

Прагнення уникати всього, що нагадує про інцидент або травмуючу подію	,485				
Реактивна тривожність В	,620			-,419	
Реактивна тривожність Н			-,865		
Реактивна тривожність П			,731		
Роздратування та поганий настрій			,609		
Самостійність			,543		
Сильна втома, нестача енергії	,702				
Сильний смуток, печаль	,763				
Сімейний статус			,494	,640	
Стимуляція			,717		
Традиція		,519			
Труднощі із засипанням, погіршення сну	,637				
Універсалізм		,487			,658
Провідна цінність		-,602		-,665	
Прийняття-Відкидання Н				,531	

Метод выделения: Анализ методом главных компонент.

Метод вращения: Варимакс с нормализацией Кайзера.

а Вращение сошлось за 15 итераций.

Додаток Є
Факторний аналіз групи 2

Rotated Component Matrix(a)

	Component		
	1	2	3
Авторитарна гіперсоціалізація Н	-,606		
Безпека			
Влада		,807	
Вторгнення в свідомість неприємних образів або спогадів про інцидент			-,449
Гедонізм	,498		
Доброзичливість	,419	-,531	
Досягнення		,752	
Зниження інтересу до життя, до звичної діяльності, у тому числі - професійної	,478		
Конформізм		-,744	
Кооперація Н			,477
Маленький невдаха Н	-,581		
Наявність освіти			,577
Наявність ПТСР	-,782		
Нездатність розслабитись (напруженість)	,634		
Неуважність, погане зосередження уваги	,483	-,585	
Особистісна тривожність В	,702	-,425	
Особистісна тривожність Н		,420	
Особистісна тривожність П			
Потрясіння або паніка	,478		

Прагнення уникати всього, що нагадує про інцидент або травмуючу подію			
Прийняття-Відкидання Н			,568
Провідна цінність		,616	-,559
Професійна зайнятість	-,688		
Реактивна тривожність В			
Реактивна тривожність Н			-,555
Реактивна тривожність П			,788
Роздратування та поганий настрій			,575
Самостійність		,590	
Сильна втома, нестача енергії	,497		
Сильний смуток, печаль	,426		
Симбіоз Н		-,432	
Сімейний статус			
Стимуляція		,647	
Традиція		-,534	
Труднощі із засипанням, погіршення сну	,828		
Універсалізм	,563	-,440	

Extraction Method: Principal Component Analysis.

Rotation Method: Varimax with Kaiser Normalization.

a. Rotation converged in 6 iterations.